

Još o ličnosti Đerzelez Alije

Ghāzī Gerz-Eljās bābā svetac i patron pravovjernog grada Budima

A. Olesnicki

Gerz-Eleze, krilo od sokola,
Te na hata u raju poleće
Samovoljno, bez nikakva zova,
Pred Proroka da pride izadeš;
Hurije te divne zarobiše!...

Njeg oš »Gorski Vijenac«.

U članku »Tko je zapravo bio Đerzelez Alija?« (Zbornik za nar. život i običaje Južnih Slavena XXIX, sv. 1, str. 18—37) kušali smo na osnovu materijala, kojim smo tada raspolagali, a poglavito iskoristivši novonađene fragmente historičke pjesme Suzi Ćelebijine »Ghazevātnāme-i 'Alī beg Mihāl oghlū«, ogledati i provjeriti, koliko je ličnost legendarnog turskog vojskovođe i junaka Alibega Mihaloglije mogla, kako je o tom već izrečena bila hipoteza u nauci, služiti narodnoj mašti Jugoslavena, da opjeva njegova herojska djela pod imenom Đerzelez Alije. Tu je hipotezu, kako je ondje napomenuto, iznio St. Novaković (Letopis Mat. Srp. 1886, knj. 148, str. 28—36), za njim proširio ju je M. Vukićević (Mostarska »Zora« 1899, br. 1—3 i 5), a prihvatili su je i T. Maretić (Naša nar. epika, str. 128, Zagreb 1909) i A. Vaillant (Les chants épiques des Slaves du Sud. Extr. de la Revue des cours et conférences. Paris 1932, p. 437).

Provjeravanje te hipoteze bilo je za nas kao i za druge orijentaliste to interesantnije, što ličnost i uloga Alibega ni u turskoj ni u jugoslovenskoj ni u mađarskoj historiji dosad gotovo i nije bila istražena. Pojedina svjedočanstva, koja se nalaze o njemu u zapadnoj historijskoj literaturi, samo su fragmentarna i često sasvim pogrešna.¹

¹ V. naš članak o Đerzelezu Aliji str. 30 i Encyclop. de l'Islam III 568—70. — O životu, djelima i smrti braće Alibega i Iskenderbega Mihaloglija bilo je još za njihova života mnogo legendi i lažnih glasova, koji su od česti ušli u historiju. Sad na primjer možemo definitivno zabaciti vijest o pogibiji

Kad smo natanko proučili život i rad Alibegov, pred nama se u živom svijetlu podigla sva veličina, koju je u očima balkanskih muslimana imao ovaj krajišnik (emir-i hudūd²) i vojskovođa, najzaneseniji borac za vjeru, i sva kobna uloga njegova u osvajanju podunavskih zemalja. Ni na jednoj ni na drugoj strani, ni muslimani ni kršćani, mislili smo onda, nisu mogli posve zaboraviti njegovih najezda i usmena je predaja morala valjada sačuvati za vjekove njegovu sjajnu ali i strašnu uspomenu.

Svršivši spomenuti članak o Đerzelez Aliji-Alibegu, nastavili smo dalje istraživanja o tome junaku narodne poezije. Jeseni g. 1932, tražeći i sabirajući u pariskoj Narodnoj biblioteci građu za historiju južnih Slovena pod turskom vlašću, naišli smo u jednom od bezimernih turskih ljetopisa, poznatih po imenu »Tarih-i āl-i ʿOsmān« pri opisu Krbavskog razboja na vijest, koja baca neočekivano svijetlo na historijski lik Đerzelez Alije. Anonimni turski pisac toga djela neki sufija-derviš, savremenik događaja, dajući karakteristiku Emerika Derenčina, glavnoga neprijatelja pravovjernih, s kojim se bosanski namjesnik Jakub-paša imao ogledati na Krbavskom polju, kaže o njemu ovo:

»... Među bosanskim kraljevima bio je jedan znamenit kralj. Zvali su ga ban Derendžil. To je bio moćan ćafir: okrutan i proklet. U bosanskom vilajetu, kako kažu, imao je okršaje i bojeve sa nekoliko sandžak-begova.

Alibegovoj u jeseni 1492 u boju kod Bjelaka. Našli smo čitav niz historijskih svjedočanstava, da je Alibeg živio dugo još nakon toga boja. Najkasniju vijest o njemu imamo od g. 913 = poč. 13 maja 1507 (V. Bibliothèque Nat., Paris, Ancien fonds turc msc. No 98 f. 72 ab i 73 a), kad je stari Alibeg, s ostalim sandžak-begovima, bio pozvan od Bajazida II u Carigrad na vijećanje o namjeri sultana, da preda prijesto svome mlađemu sinu Ahmedu. O Iskenderbegu, kao što je to slučaj i sa drugim turskim istaknutim ličnostima, historija imala je dosad nedovoljne i netačne podatke. Hammer i drugi pomiješali su Iskenderbega Mihalogliju sa njegovim savremenikom Iskenderbašom (Juriš-oghlu, kako je našao Bašagić u nekoj staroj međžmū'i), koji je bio tri puta sandžak na Bosni. Vidi Engel, Gesch. v. Dalmatien 435; Hammer, Gesch. osman. Reiches (Pest 1834) I 652; Kukuljevićev Arkiv VI 290, 293 (u Mletcih 1863); Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne 21—25 i 177; isti, Znameniti Hrvati-Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini, str. 69. Iskenderbeg umro je, kako smo sada utvrdili, više od deset godina prije smrti Iskenderbaše, i to 7 džumadi ul-evvela 900 (= 2 febr. 1495), a sahranjen je u Drinopolju u imaretu početnika ove familije Baba Qodža Mihala, to jest poznatoga u historiji poturice (Cose) Mihala. Vidi naš čl. o Đerzelez Aliji 20—21 i Bibl. Nat. Ancien fonds turc No 99 f. 154 b i Supplément turc No 1047 f. 114 b. K ovome vratit ćemo se potanje u zasebnoj radnji o obojici braće Mihaloglija.

² Tako zove Alibega Sa'd-ud-din, Tādž-ut-tevārih, v. Orijent. zbirka Jugoslavenske akademije (OZJA) rkp. 404 f. 470 a.

(U to vrijeme) bio je među gazijama junak, pehlivan i idit, po imenu Gerz-Eljās. Onaj nevjerni zlikovac pogubi Gerz-Eljāsa...»³

Iz riječi ljetopišćevih možemo izvesti ovo: U drugoj polovini XV stoljeća živio je neki hrabar, silan i hitar (behādir, pehluvān, jigit) mladi gazija vojvoda po imenu Gerz-Eljas, to jest mladi junak Eljas.⁴ Bio je običan pravovjerni vojnik (gazija), to jest nije bio ni beg-plemić ni serdar. Poginuo je krivnjom bana Derenčina, bosanskoga upravitelja. I to je sve, što nam kaže ova kratka bilješka. Dosad, unatoč pomnijom traženju, nije nam pošlo za rukom u s a v r e m e n i h turskih ljetopisaca naći drugoga kakog spomena ili traga ovome Gerz-Eljasu. Prvi, kod koga smo našli dalji spomen o Gerz-Eljasu, jeste Pečevija. Ovaj pisac, čitavim imenom Ibrahim-beg Alajbegović, rođen 982 = 1574 u Pečuhu (umro 1061 = 1650), potomak starih bosanskih alajbega,⁵ dobro je poznao domaće tradicije i on u svojem »Tarih-i Pečevī«, koji je počeo pisati poslije god. 1641, kaže pod naslovom: »O tom, kako je brdo Gerz-Eljas (Gerz-Eljās ba'irī) dobilo svoje ime« ovo:

»Gerz-Eljas, koji dobiva sve veću popularnost među pravovjernim stanovnicima, bio je, kako pripovijedaju, junak i idit u Kasabi Janja. U ono doba, kad je Beograd još bio u rukama nevjernikā, on je činio najezde tik pod sam grad. Kad uhvati ćafira, kad odsijeci glavu (kojemu od njih). Tako da, po pripovijedanju, nije dao gradu otvoriti vrata. Međutim nevjernici, našavši zgodu, načine ga šehitom i (srećnikom), koji je došao do blažene vječnosti.

U jeziku nevjerničkom pjeva se pjesma, koja postaje sve poznatija. Tu pjesmu na jeziku Bosne i Vlaha (iflāq)⁶ zovu davorijom (dāvori). U njoj nevjernici predaju dugu pripovijetku, saopćavajući u obliku bajke čudo (alaj) svakojakih budalaština, o tome kako ovome oglasenom [junaku], kad su ga načinili šehitom, uzeše glavu i poslaše je kralju budimskome. A kralj da je rekao: »Ta ovo je glava tako znamenitoga junaka idita«, naredio je da se zakopa

³ Bibl. Nat. AFT No 99 f, 145 a, AFT No 117 f. 129 b; Suppl. turc. No 1047 f. 106 a. — Ova bilješka o Gerz-Eljasu u ljetopisu dolazi odmah iza izvještaja, da je Jakub-paša g. 1490 iz Karamana, gdje je bio beglerbeg, premješten za namjesnika na Bosnu. Dakle među poslanjem Jakub-paše u Bosnu i smrću Gerz-Eljasovom ima hronološka sveza. Čitav turski tekst ovoga svjedočanstva anonimnog ljetopisca o Gerz-Eljasu navest ćemo u našoj raspravi o Krbavskoj bici, koju sada priređujemo za štampu. Interesantno je, da se u spomenutom rukopisu AFT No 117 f. 129 b, Gerz-Eljas osim gore navedenih epiteta zove još: »behādir vaivoda«, što znači: hrabar, silan vojvoda.

⁴ Isp. RJA sv. III str. 6 i 129 s. v. Đers, Đërz i Gërz — momak, adolescentulus, gizdelin, kicoš; Поповић, Речник. Гласн. Др. С. Сл. књ. 59, стр. 80 misli, da je đerz od arap. къррез (upravo kürrez), soko, mlad kobac, u prenes. znač. momak.

⁵ Babinger, Geschichtsschreiber d. Osmanen und Ihre Werke, Leipzig 1927, str. 192—3; Bašagić, Znam. Hrv. 31.

⁶ Za hrvatskosrpski jezik Pečevija ima tri izraza: Bōsna dili, H(č)rvāt dili i Iflāq dili (vlaški). Tārihi Pečevī (Stambul 1281 = 1864-5) I 227, 237.

na brdu Gerz-Eljas. To je tobože uzrok, zašto je to brdo pod tim imenom tako izašlo na glas.«⁷

Sl. 1. — Tvrđica Gerz-Eljas i Gerz-Eljasovo brdo u Budimu. Sprijeda donje podgrađe budimsko i bastija glavne utvrde; otraga Dunav i Pešta. (Po bakrorezu iz XVII vijeka.)

⁷ Tarih-i Pečevi I 237. — Jedna kasnija varijanta ove davorije može biti pjesma »Đerzelez Alija i Vuk Despotović« (Karadžić VI br. 59, str. 399—406).

A i poznati turski globetrotter (sejĵāh-i ʿālem) Mehmed Zilli bin derviš Mehmed (rođen oko 1611), poznatiji po imenu Evlija Čelebija, u šestom svesku svoje Sijāhet-nāme (Putne knjige) pri opisu grada Budima zabilježio je g. 1662 o Gerz-Eljasu, u ono vrijeme već štovanom svecu i zaštitniku toga grada, neke tradicije i legende. Od njega doznat ćemo поблиže, kakvo je to brdo »Gerz-Eljas«, o kojemu smo čuli od Pečevije. Tako Evlija Čelebija pripovijeda, da je g. 1073 (= 1662) u Budimu našao na velikom brdu, na obali Dunava,⁸ malu utvrdu po imenu Gerz-Eljas. Samo brdo zvali su budimski muslomani Gerz-Eljasovo brdo (Gerz-Eljās bāī'rī ili tepešī). Utvrdu Gerz-Eljas podigao je ondje g. 948 = 1541 sultan Sulejman na uspomenu toga, što je ondje nekoć bio sahranjen junak Gerz-Eljas, koji je u Budimu poginuo kao šehit (mučenik). Gerz-Eljas bio je sahranjen kraj neke crkve, koja je ondje bila prije sagrađena, jer je ondje za Stefana, kralja ugarskoga, postradao Sveti Gerhard.⁹ Evo, što o tome pripovijeda sam Evlija Čelebija:¹⁰

»*Tvrđa Gerz-Eljas* (Gerz-Eljās qa'asī). Za kralja Stefana došao je iz Frengistana u Budim neki pop po imenu Geranius, da utvrdi ugarski narod u Hristovoj vjeri. Kad je umro, pokopali su ga kraj ilidže i nad njim su digli crkvu po imenu Kanadin.¹¹ Kasnije, kad je tu mučeničkom smrću za vjeru umro Gerz-Eljas, rekoše »ovo je opet turski svetac«, pa su ga prijateljski ovdje

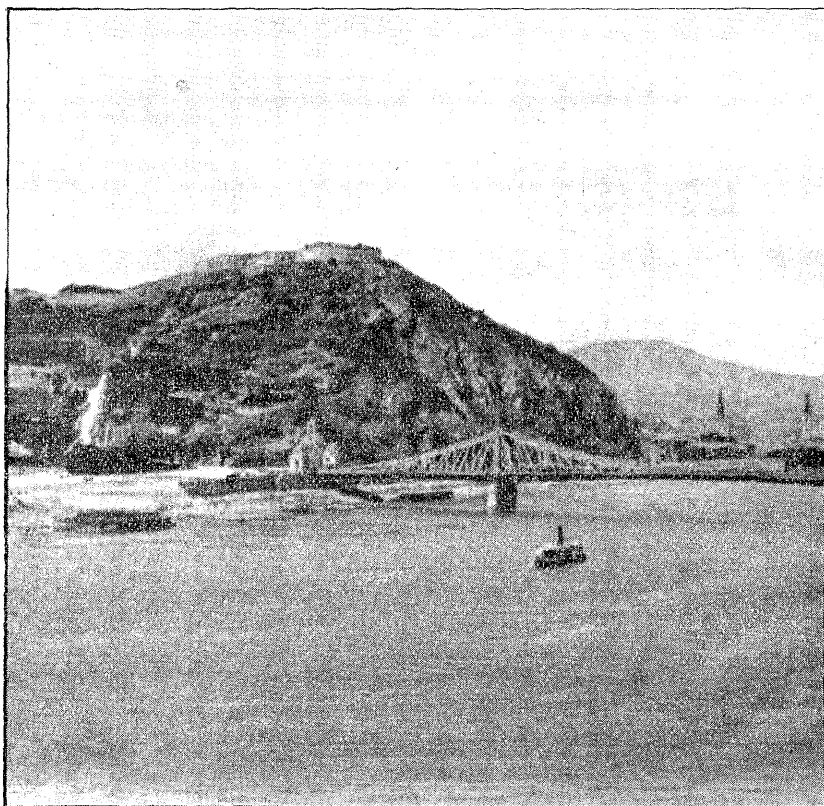
⁸ To je Szent Gellertheygy, brdo Sv. Gerarda, visoko 224 m, njemački Blocksberg, na desnoj strani Dunava.

⁹ Sv. Gerard, prvobitno Georgije, rodio se između 977 i 982 g., čini se, u Lombardiji. Otac njegov, mletački patricij, poginuo je u Jerusalimu. Gerard se u mladosti učio u nekom benediktinskom manastiru. G. 1015 pošao je u Svetu zemlju, ali uz put (?) pohodio je Stefana, kralja ugarskoga u Budimu. Kralj mu povjeri odgoju svoga sina Emerika. Kad je Emeriku bilo 16 godina, Gerard ode u goru Bakonyu i ondje je živio pustinjačkim životom (u današnjem Bakonybélú, gdje je g. 1030 Sv. Stjepan kralj osnovao benediktinsku opatiju Sv. Mauricija). Iste godine imenuje ga kralj prvim biskupom morošvarskim (čanadskim), želeći, da obrati u kršćanstvo stanovnike između Tise, Moriša i Dunava. Čanadska biskupija obuhvatala je varmeđije čanadsku, aradsku, torontalsku, krašovsku i tamišku. Gerard, čovjek sveta života, pokrstio je na tisuće poganskog puka, ali je izazvao protiv sebe mržnju onih, koji nisu htjeli ostaviti pogansku vjeru i njene običaje. Dne 24 IX 1046 napadne mnoštvo Ugara pogana biskupa i njegove drugove, uhvate ga, metnu na taljige i otisnu zajedno s taljigama niza stranu brda, koje se prozove imenom mučenika. Sv. Gerard bio je pokopan u Čanadu. Njegovi ostaci nađeni su g. 1903. Do turskog vremena stajala je mala kapelica na mjestu, gdje je svetac poginuo. (Révai Nagy Lexikon, Budapest 1913 t. VIII 437—8.)

¹⁰ Na žalost nismo mogli dobiti turski tekst VI-og sveska Sijāhet-name, i zato se služimo mađarskim izvatom u prijevodu I. Karácsona Evlija Cselebi Török Világutazó magyarországi utazásai 1660—64, koji je izašao u Török-Magyarkori Történelmi Emlékek. Budapest 1904.

¹¹ Karacson misli, da Evlija Čelebija pogrešno zove tu kapelicu imenom Kanadin po imenu grada Čanada, gdje je bio ukopan Sv. Gerard.

pokopali. Stoga je sada na više jezika pod imenom »Gerz-Eljas brdo« poznato ovo visoko brdo. Ali kako je Budim nekoliko puta izdržao navalu i ratovanje, to od crkve, manastira i tvrđe navrh brda nije ostalo nikakvog znaka. Samo su poznati grobovi bez kamena Gerz-Eljasa, popa i jednoga kraljevića. Po uzeću Budima fermanom Sulejman-hana g. 948 (= 1541) bila je tu podignuta tvrđa Gerz-Eljas nad stijenom, koja se u visinu diže do vrh neba, da čuva četiri strane svijeta i služi kao stražarnica. Iznutra je utvrda građena od

Sl. 2. — Brdo sv. Gerharda (Szent Gellerthegey), za tursko vrijeme Gerz-Eljasovo brdo. (Po fotografiji iz kraja XIX vijeka.)

kamena, a izvana je sasvim kao palanka lijepa i čvrsta. Ta utvrda, koja je jak grad, diže se do neba poput zvijezda Mliječnog puta. Nalazi se nad stijenama, koje služe za gnijezda sokolima, jastrebovima, orlovima, kragujima, a obuhvata kojih 800 koraka. Ali zato je malena. Ima jednu kapiju na južnoj strani, posebnog zapovjednika, sto oružanih vojnika, deset šahi topova,¹² deset vojničkih domova sa daščanim krovom, džamiju, magazuu hrane, u dovoljnom mnoštvu ratne opreme, služitelja i dvije cisterne.

¹² Šahi znači carski, dakle carski topovi.

Kiša, koja teče s jedne stijene, skuplja se u ove cisterne, i sav narod pije od ove životvorne vode. Sa stijene pod našim nogama vidi se sva budimska i peštanska ravnina, stari Budim i kraljevski vinogradi, čak i koliko Budim ima tvrđavnih odsjeka, koliko ima tvrđavica i bedena protiv topova, i kakvog su obujma i oblika. Od kuće do kuće, od čoška do čoška može se vidjeti, tako da je Budim grad u obliku osmanske galije, koja leži u dužinu.

Ukratko govoreći, tvrđa Gerz-Eljas tako je pogledno mjesto, da je izletište svemu Budimu, jer na podnožju ovog visokog brda ima nekoliko tisuća vinograda, koji služe za šetalište; ima bunara nalik na životvornu vodu. Pohodivši kraj tvrđe džamiju, posjetio sam [sahranjenoga] ondje Gazi Gerz-Eljasa i otpjevao sam za njegovu dušu jednu Jes¹³ i molio sam njegovu pomoć. Na zidu njegova grobnog spomenika zapisao sam ove stihove:

Na Alahovu putu borac vjere bio je vazda Gerz-Eljas.

Njegovim posredovanjem neka nas pomogne Hizr, Iljas¹⁴! ¹⁵

Osim tvrđe Gerz-Eljasa i nadgrobnog spomenika nad njegovom rakom Evlija Čelebija našao je u Budimu i tekiju posvećenu imenu našeg junaka. To je bio mali manastir, u kojemu je bilo neki broj derviša, koji su štovali uspomenu šehida Gerz-Eljasa. Vrijedi zabilježiti, da pri opisu ove tekije Evlija Gerz-Eljasa zove imamom, to jest vodom, rukovoditeljem, koji svojim štovaocima

¹³ Jes, Jas, ili Jasin ime je glasovite XXXVI sure Kurana po slovima Je i Sin, kojima se počinje. Toj suri, jednoj od najviše štovanih kod muslimana, pripisuje se čudotvorna moć. Obično se čita kraj umirućega i za pokoj duše mrtvih. Po predaji bila je redigirana od halife Alije, zeta Pejgamberova.

¹⁴ Al-Hizr ili al-Hadir »zeleni«, bilo je isprva samo epitet. To je ime popularne zagonetne ličnosti, koja ima važnu ulogu u pripovijetkama i legendama osnovanim na XVIII suri Kurana, ajetima 59—81. Promljenljivi karakter al-Hizra čini, da se nazori o njegovoj prirodi vrlo razilaze. Ima jednako prirodu čovječju i anđeosku, zemaljsku i nebesku. Pučka pobožnost, kao i sufijski mistici drže ga za sveca (veli), koji pomaže pravovjernima protiv krađe, utopa, požara (sarq, harq, gharq), protiv kraljeva i šejtanâ, zmija i jakrepa, kad ga prizovu tri puta. Iljâs je prorok Ilija, kojega Kuran spominje u suri VI, 85 i XXXVII, 123—130. Neki od komentatora Kurana (na pr. Bajdâvi) drže, da je sluga Božji, naveden u suri XVIII, 64—81, Iljas, a drugi da je to al-Hadir. Zato miješaju nekako al-Hizra sa Iljasom. Iljas je također zaštitnik pravovjernih. Po predaji, Iljas i Hizr bili su svjedoci prvog otkrivenja, učinjenog Muhamedu, i zaželjeli su umrijeti, ali Prorok im odgovori: »Hadiire, tebi valja pomagati moju općinu u pustinji, a tebi, Iljase, valja pomagati moju općinu na moru«. Obrnuto, Hizra obično smatraju halifom Božijim na moru, a Iljasa na kopnu (v. Encycl. de l'Isl. II, 499—501 i 912—916). Isp. također legendu o Hizru u Bibl. Nat. Collection Schefer, Suppl. turc No 1047 f. 110 ab i 111 a, gdje se pripovijeda, kako je dne 23 Rebi' ul-evvela g. 899 = 1 januara g. 1494 u srijedu o jaciji (kasno uveče) nekoliko arabadžija (kirijaša) išlo sa robom iz Galipolja u Drinopolje, i kako je vđ jednog arabadžije slomio nogu. Arabadžija morao je sam sa svojom arabom (kolima) ostati na putu. Iznenada, arabadžiji, koji je gorko plakao, javi se Pejgamber Hizr na brzom konju, u zelenom odijelu, s kandžijom od munje u rukama. Pejgamber siđe s konja i iscijeli kirijaševa vola.

¹⁵ Karacson, o. c. 254, 256.

pokazuje pravi put u životu,¹⁶ i da se ta oznaka davala svecu i u velikom natpisu, kojim su njegovi muridi (adepti) ukrasili jedan od zidova tekije, koju Evlija opisuje ovako:

Gerz-Eljasova tekija (Gerz-Eljās tekkesī),

Ovaj imam među velikašima vjere na Božjem putu bio je borac za vjeru i izabrani vitez. Bio je gazija iz Baba-Kasabe u blizini sandžaka smedevskog (Semendra). Mnogo naroda Muhamedova obranio je, ali najzad, zbog podmuklosti neprijatelja, ovdje u Budimu pao je kao šehid. Na južnoj strani tekije vidjeli smo velikim slovima napisan ovaj stih:

Na putu Božjem u svakom času bio je borac za vjeru Gerz-Eljas.

Zbog svojih zasluga neka nam on bude putokaz!¹⁷

Očevidno je od derviša od tekije Evlija Čelebija doznao ovo svjedočanstvo o porjeklu Gerz-Eljasovu, koje on ponavlja još jednom niže:

»...Gazi Gerz-Eljas baba bio je od stanovnika Baba-Kasabe. U Budimu postao je šehid. U bojevima bio je potpun junak.«¹⁸

Po svoj prilici, osim ovih kratkih biografskih podataka o Gerz-Eljasu, u to vrijeme u Budimu nije se više ni znalo o tom junaku, jer radoznali Evlija Čelebija obično voli ispitivati za sve potanko i zatim opširno izvješće u svojoj Sijahet-nami, osobito o svetinjama i tekijama i njihovim čudotvornim moćima.

Na kraju Evlija pripovijeda, da je na Bečkoj kapiji u Budimu, iznutra na svodu, bio obješen buzdovan Gerz-Eljas babe, očito kao talisman protiv dušmanina:

»...Ova Beč-kapija jeste glavni put, koji vodi u Donje podgrade. Zato je njegovo veličanstvo osvojitelj Bagdada¹⁹ rekavši: »Neka prolaznici pogledaju to« dao objesiti šest štitova o verigama jedan kraj drugoga. Ti su štitovi sada u Beč-kapiji o verigama obješeni na svodovima sa unutrašnje strane... Kraj štitova nalazi se buzdovan Gerz-Eljas babe probijen kopljem. To je njegov buzdovan, sto oka težak. Jedan buzdovan sa šesnaest pera. Svaki komad toga buzdovana ima po deset oka, a izrađen je, da izaziva divljenje...«²⁰

¹⁶ O značenju riječi imam v. Enc. de l'Islam II 503.

¹⁷ Karacson 249.

¹⁸ Karacson 252.

¹⁹ Sultan Murad IV (1623—40) uzeo je Bagdad 18 ša'bana 1048 (= 25 dec. 1638). Hammer, GOR V 251.

²⁰ Karacson 237.

Kako vidimo, buzdovan je opisan fantastički, ako nije onako bio izrađen navlaš radi pravovjernog svijeta.²¹

To je sve, što o Gerz-Eljasu doznajemo od Evlije Čelebije.

*

Pokušat ćemo sad kritički razmotriti sve te kratke sačuvane vijesti i isporučiti ih, i zatim odrediti, po mogućnosti, historijsku sliku života i smrti ovog junaka.

O mjestu, gdje je živio Gerz-Eljas, postoje dakle dva raznovrsna svjedočanstva. Po Pečeviji bio je Gerz-Eljas junak i idit u Kasabi Janja. Janja je sada veliko selo Bijelinskog sreza u Drinskoj banovini, mjesto općine istog imena, na putu Zvornik—Bijeljina, dvanaest kilometara od posljednjeg grada, i ima 3945 stanovnika.²² Evlija Čelebija nakratko spominje, da je Gerz-Eljas bio »od stanovnika Baba-Kasabe«, a na drugom mjestu, da je bio »junački vitez iz Baba-Kasabe u blizini sandžaka smederevskog«. Iz tih riječi ne razbira se, je li se Gerz-Eljas rodio u Baba-Kasabi, ili je ondje samo živio u muževno doba. Isto tako Evlija Čelebija ne označuje tačan položaj Baba-Kasabe, nego je smješta negdje u blizini smederevskog sandžaka. Zato je vrlo lako moguće, da ni Evlija Čelebija sam nije znao, kakva je to kasaba i gdje se nalazi. *Encycl. de l' Islam* (sv. I, 557) pod tim imenom navodi dva mjesta: jedno u Anadolu među Smirnom i Carigradom u kazi (kadiluku) Ājvādžiku u sandžaku Bīghā. To je mala varoš i grad. Druga je Eski-Bābā ili Bābā-Eski, službeno Bābā-i 'atīq, glavno mjesto kadiluka istog imena u sandžaku Qyrq-Kilisā u vilajetu drinopoljskom. RJA I 129

²¹ Djevadbey, État militaire ottoman depuis la fondation de l'Empire jusqu'à nos jours. Constantinople 1882, 217—8, navodi napotanko podatke o buzdovanima, koji su se upotrebljavali u turskoj vojsci. Bili su od dvije vrste, laki i teški, prvi za pješake, drugi za konjike. Teži, konjički, vagali su najviše devet oka. Buzdovan Gerz-Eljasov od sto oka isporodi sa basnovitim pričama o drugom beктаšijskom svecu Demir-Hasan-Babi, kojega se turbe nalazi u Deli-Ormanu u Bugarskoj. (Babinger, Bektaschikloster Demir-baba. Abdr. aus Mitteilungen des Seminars f. orient. Sprachen XXXIV Bd., II Abt. Berlin 1931 p. 7—8). Evlija Čelebija svakako je premašio maštu narodnu u pjesmama, prema kojoj je perni buzdovan Kraljevića Marka bio samo od 66 oka. Kod Turaka bio je uopće običaj vješati oružje na zidove i vrata po tvrđavama. U opisu Osijeka (tur. Esek) u Evlije Čelebije kaže se, da je na vrhovima zidova među objema glavnim kapijama bilo izvješano mnogobrojno i raznovrsno oružje. (J. Радоњић, Путовање Евлије Челебије по српским и хрватским земљама. Чупићева Годишњица XXIX 97.)

²² V. Manakin, Almanah kralj. Jugoslavije IV 459, Zagreb 1931 i Stanojević, Nar. Encikl. II 129.

spominje Babu planinu više Paraćina. Može biti da se u XV vijeku kakvo mjesto u blizini Babe planine i zvalo Baba-Kasaba.²³

Ako ipak povjerujemo Evliji Čelebiji, da je Gerz-Eljas doista živio u blizini smederevskog sandžaka, možemo zaključiti, da je taj junak doista ne samo živio za vrijeme Alibega Mihalogrije, nego i to, da je često morao s njime ići na vojsku. Ipak spomenut ćemo ovdje, da Suzi Čelebija nabrajajući u svojoj Gazevat-nami izabrane pehlivane, suborce Alibegove, među njima ne navodi Gerz-Eljasa.²⁴

O ratničkoj djelatnosti i pothvatima Gerz-Eljasa raspolažemo samo najmršavijim vijestima. Jedini Pečevija, a i on kratko, saopćuje o njegovim čestim zalijetanjima i napadima na beogradsku tvrđavu. Ali time jedva će se iscrpljivati ratnička hrabrost Gerz-Eljasa. Bilo je tu pouzdano i drugih podviga, ali su oni još zasad za nas zastri tamom vjekova. — Ne znamo, iz kojega je vjerodostojnog (!) izvora pozajmio Pečevija ovo svoje svjedočanstvo o čestim najezdima Gerz-Eljasa pod Beograd, ali ne možemo da ga ne uporedimo sa stihovima narodne pjesme:

»...Dana nema, kad se ne privlači
i po jednog roba ne odvodi,
ja po mrtvu ne odnosi glavu...«²⁵

Obratimo se dalje k prilikama pogibije Gerz-Eljasove. Navedeni bezimni turski ljetopisac derviš kratko kaže, da je jedan od bosanskih kraljeva po imenu Derendžil ban pogubio Gerz-Eljasa. U turskom tekstu stoji »helâk itmiš-idi«, što znači »činio ga je poginuti«, ili kako bi Bošnjaci rekli, učinio ga je helać. To bi značilo, da je Derendžil mogao biti ne direktan, nego posredan uzročnik onoga smaknuća. Znamo već, da Derendžil-banom nazivaju bana Derenčina turski historici, kao Sa'd-ud-dîn.²⁶ Prema tome, da bismo tačnije objasnili vrijeme smrti Gerz-Eljasove, treba potanje ogledati i razjasniti, kada je i kako dugo Derenčin bio »kralj« u Bosni.

²³ Eski-Baba je sredovječno mjesto Bulgarofygon. V. Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku. Rad LVI 188, LXII 116, LXXI 53. Новакoвић, Хаџи Калфа или Катиб Челебија. Споменик XVIII 23; Hammer GOR II 859. Moguće je, da su Baba-Kasaba u Evlije Čelebije i Kasaba Janja u Pečevije isto mjesto i da je Evlija, kao stranac, po nejasnoj punktaciji slova nepravilno negdje pročitao ovo ime.

²⁴ Tko je bio Đerzelez Alija? 35.

²⁵ Караџић Срп. нар. пј. II бр. 93, в. 62—4.

²⁶ Tādž ut-tevārih II 73. Stambul 1280 (1863).

Prije nego je Emerik Derenčin postao ban hrvatski, bio je, čini se, Korvinov kapetan grada Senja (isp. Mesić, Hrvati na izmaku XV stoljeća. Književnik I, 1864, 407).²⁷ Još prije nego je bio imenovan senjskim kapetanom, Derenčin je bio neko vrijeme ban grada i varoši Jajca i jajačke banovine. O tom imamo čitav niz svjedočanstava. Thalloczy, Jajcza torténete 1450—1527 (Mon. Hung. historica vol. XL., str. CLV i CCLXXIII. Budapest 1925) spominje ukratko, da su 1490 g. zapovjednici važnog jajačkog gradskog okružja bili iskreni pristaše kuće Hunjadove i vojni časnici kraljevi Vladislav More (Ficsor) de Chwla i Emerik Derenčin. Ali ako pažljivo proučimo dokumente sabrane od Thalloczyja u spomenutom njegovu djelu, možemo, čini se, iz njih dopuniti vijesti o Derenčinovu banovanju u Jajcu. Tako, na osnovu jedne isprave Ivana Korvina (o. c. p. 65—66) izdane 25 jula 1490 u Pečuhu, možemo uzeti, da su Derenčin i Vladislav de Chwla bili jajački banovi neko vrijeme već za života kralja Matijaša († 6 aprila 1490). U toj ispravi herceg Ivaniš potvrđuje ovim dvjema banovima svotu od 18.000 zlatnih forinti, koje im se računa kao plaća za čuvanje grada i varoši Jajca i drugih okolnih gradova, i to za razdoblje o d o n o g a d a t u m a, kad je bila izvršena posljednja isplata još z a ž i v o t a n j e g o v a p r e d r a g o g o c a, do dana izdanja te isprave. U istoj priznanici herceg potvrđuje istim banovima dug od 1500 zl. forinti za gradnju varoši grada Jajca. Emeriku Derenčinu osim toga priznaje se napose dug od 600 zl. for., jer je po smrti Matijaša do izdanja te isprave bio uvijek kod hercega Ivaniša i to kao zapovjednik njegove tjelesne straže. U drugoj ispravi, u izvješću poslanom hercegu Ivanišu iz Budima 10 augusta 1490 (str. 77) među drugim potpisima nalazi se potpis Emerika Derenčina (Derenchenj) bana jajačkog (Banus de Jaycza). Ali već u ispravi kralja Vladislava od 3 aprila 1492 (str. 86), u kojoj se Vladislavu de Chwla i Emeriku Derenčinu priznaje opet nekakav obračun od 17 okt. 1490, u iznosu 2000 zl. forinti za obranu istoga grada Jajca, ovi banovi nazivaju se »t u n c b a n i s c a s t r i J a y c z a«. To bi značilo, da na dan potpisivanja ove isprave (3 IV 1492) oni nijesu više bili stvarno banovi jajački. Iz

²⁷ Klaić (»Hrv. kraljevstvo« u Vj. hrv. arheol. društva N. S. VIII 145 Zagreb 1905) u popisu senjskih kapitana ne spominje Derenčina, nego samo kaže, da je g. 1486—94 vršio službu senjskog kapitana Petar Tarnik Makrak. Lopašić, Spomenici hrv. krajine III 469 (Mon. spect. hist. Slav. mer. XX 1889) među velikim kapitanima senjskim navodi g. 1486 Tarnika Petra Makraka, i zatim tek 1492 nalazi kapitanom i bana Emerika Derenčina i ponovo iste godine kapitane senjske Petra Tarnika i Sigismunda, biskupa pečujškoga.

rečenoga može se zaključiti, da je Derenčin zajedno sa Vladislavom od Chwle bio jedan od banova grada Jajca. Imenovan na to mjesto bio je valjda još za života kralja Matijaša,²⁸ a skinut negdje prije 3 IV 1492. Po smrti Matijaševoj (6 IV 1490) do 25 jula 1490 on se neprekidno nalazio kod hercega Ivaniša u njegovoj tjelesnoj straži. Bio je dakle povjerljivo lice hercega. Dne 10 augusta 1490 Derenčin se nalazio u Budimu, odakle je svomu gospodaru poslao izvještaj o različnim događajima, među ostalim i o kretanju i snazi vojske Jana Alberta, poljskog kraljevića, koji je sa svojim četama provalio u Ugarsku kao pretendent ugarske krune i prijestola.

Derenčinu je dakle bila još od kralja Matijaša povjerena jajačka banovina, važno i odgovorno mjesto na jugu Ugarske. Već od 1480 g. jajački ban bio je vojni zapovjednik izuzet od svih građanskih vlasti.²⁹ Ovdje na granici sa turskom Bosnom dozrijevali su tada događaji prvorazredne važnosti za Ugarsku. Od g. 1490 herceg Korvin bio je, kako kaže Thalloczy (o. c. CLV), armijski komandant Slavonije, komu je bilo povjereno da snabdijeva jajački samostalni detachment. Po svjedodžbi, koju je Derenčinu dao poslije Krbavskog razboja Juraj Divnić, biskup ninski, Derenčin se pokazao dostojnim povjerenja, koje mu je bilo iskazano. »... (Emericus de Derench) vir clarus in armis gloriosusque in victoria sepius extitit, quotienscumque sub oppido Jaice nuncupato in calce Bossine posito, in quo nonnullis annis magistratum obtinuit, cum Turcos conquestus est, totiens victor evasit.«³⁰ Ovo nam potvrđuje i naš navedeni turski ljetopisac, kad govori o »Derendžilu« kao o znamenitom kralju to jest banu Bosne, »moćnom okrutnom i prokletom«.

Ogledat ćemo, čime se Derenčin proslavio upravljajući jajačku banovinu i čime je ulio onakav respekt Turcima.

Poznato je, da je od g. 1483 i do kraja 1490 među Ugarskom i Turskom postojao mir, ugovoren između kralja Matijaša i Bajazida II. Za to vrijeme hrvatske zemlje imale su mir od Turaka.³¹ Isto potvrđuje i Bašagić: »Za vrijeme begovanja Mehmedbega Gazi Isabegovića (1485—88) i za Sinanbega (1488—90) Bosna, regbi, da

²⁸ Fichwr banus de Jaycza spominje se već u jednoj parnici 22 febr. 1486, v. Klaić, Pov. Hrv. sv. II dio 3, 146. Zagreb 1904; Thallóczy, o. c. str. CCLXXIII.

²⁹ Thallóczy, o. c. p. CLV.

³⁰ U pismu Aleksandru VI. Vj. zem. ark. V, 1903, 248—9.

³¹ Klaić, o. c. 144.

je živjela u miru sa susjednim pokrajinama«. ³² Očevidno kroz to vrijeme nije bilo težih sukoba u jajačkoj banovini. No Bajazid, koji je na početku svoga carevanja (vladao je od 1481 do 1512) bio zabavljen porodičnim razmiricama sa bratom sultanom Džemom, a zatim vojnicom na Misir, po smrti kralja Matijaša prenio je svoju pažnju s istoka na zapad i nije htio propustiti zgodu, da se okoristi novim položajem u Ugarskoj. Zbog toga nije bio sklon produžiti primirje, koje je bilo isteklo, i zadržao je Emerika Czobora, poklisaara Vladislava II, koji je bio došao u Carigrad da ugovara o produženju primirja. ³³ U isto vrijeme na stolicu bosansku, ispražnjenu smrću Sinanbegovom, Bajazid je postavio svoga ljubimca ratobornog Gazi derviša Jakub-bega i dao odgovarajuće upute Alibegu Mihalogliji, podunavskom krajišniku, koji je sa svojim akindžijama čuvao sjevernu tursku granicu na Dunavu i Savi. Da bi sebi osigurali potpun uspjeh u budućoj borbi, znali su Turci svoje pripreme održati u najvećoj tajni. Još zimi, mjeseca februara 1491 Alibeg prijeđe Dunav, čini se, u okolici Hrama, gdje rijeka čini velik zavoj, udoban za brođenje, ³⁴ prođe ispod ugarskog grada Požežene (Posesyn, isp. Radonić-Jireček Istorija Srba, Beograd 1923, II, 139 n. 3, tur. Pūžežān), prema sadašnjem selu Požeženi na desnoj strani Dunava blizu Velikoga Gradišta, i provali u Ugarsku. Ondje razori nekoliko gradova i za velike studeni pobije se sa hrabrim i okrutnim Pavlom Knezom (Kinizsy). ³⁵

Mjeseca septembra g. 1491 Jakub-beg je otpremio jedan akin (najezdu) preko Hrvatske i Slovinske zemlje u Kranjsku. Ovu provalu izveli su Turci sasvim neočekivano za tamošnje gospodare i puk. O tom govori Wilhelm Auersperg u svome pismu iz Ljubljane: 4 okt. 1491, javljajući »dy turcken sein ungewarnt in das landt chummen, yederman hat gehofft sy chummen das jar nicht«. ³⁶ Harajući i robeći čitav mjesec dana, Turci su tada razorili i oplijenili više varoši i sela. Od Ljubljane odbio ih sa znatnim gubicima pučki ustanak. Na povratku pretrpješe ovi akindžije potpun poraz

³² Bašagić, Kratka uputa 22.

³³ Hammer, GOR I 602—38; Klaić, o. c. 187—8.

³⁴ Ovo je mjesto poslužilo i austro-ugarskoj vojsci kod prijelaza preko Dunava g. 1914.

³⁵ Bonfin. (Lipsae 1771) Dec. V, L. III p. 725—6, Bibl. Nat. AFT No 99 f. 139 ab, Suppl. turc No 1047 f. 100 b, Tevārih-i āl-i ʿOsmān Ūrūdž bin ʿĀdila, historika XV v., rkp. OZJA N. 673 f. 40 ab.

³⁶ Klaić, o. c. 188.

na hrvatskom tlu i izgubiše sav plijen. Gdje i kada se dogodio taj razboj i tko je bio začetnik te pobjede nad Turcima?

Zapadni historici daju o toj pobjedi kratka i protivurječna izvješća, kako je to primijetio već Mesić.³⁷ Većina historika, osim Tuberon, stavljaju ovu pobjedu u banovanje Derenčinovo, ali taj razboj dogodio se jeseni 1491, kad je banom Slovinja, Dalmacije i Hrvatske bio Vladislav od Egervara. Noviji historici, koji su se služili istim kratkim i nejasnim podacima, također nisu izveli stvar na čistac. Ne bi li mogli u ovom slučaju turski ljetopisci rasvijetliti i dopuniti oskudne podatke svojih zapadnih savremenika? U Radu knj. 245 (1933), str. 210—219 priopćili smo tekst bezimena turskoga ljetopisca o bojevima tursko-hrvatskim g. 1491 i 1493. U tom opisu razlažu se vrlo natanko prilike akina pravovjernih g. 1491. Spomenut ćemo ovdje samo, da je po tome izvješću akin 1491, po nalogu Jakub-paše, vodio Hasanbeg Mihaloglu i da su na povratku akindžije bile dva puta razbijene, prvi put na izvorima rijeke Qūbāna, drugi put na nekom mjestu, gdje ih je dočekala u zasjedi vojska »mal'ūn Dijāna«, to jest hercega Ivana Korvina. Turski ljetopisac uzima, da je sam herceg učestvovao u tom razboju, iz kojega je pobjegao jedini Hasanbeg sa nekoliko svojih gazija. U tom pripovijedanju turskog pisca moglo bi biti, dakako, mnogo fantazije.

Po Thalloczyju politička uloga hercega Ivaniša u Slavoniji i na bosanskoj krajini u to doba bila je ovakva: Ugovorom zaključenim 31 jula 1490 g. u Farkašhidi između Vladislava II i Ivana Korvina imao je biti mladi Ivan, u slučaju da ne bude izabran kraljem Ugarske, izabran, imenovan i proglašen kraljem Bosne, i treći ili četvrti dan nakon krunidbe neposljedno, neizbježno, časno i svečano po novom ugarskom kralju, kao što je običaj, okrunjen. Kao bosanski kralj dužan bi bio mladi Ivan braniti južnu granicu Ugarske od Turaka. Silom različnih prilika morao se Ivan odreći naslova bosanskog kralja, pa zato je i izostalo njegovo krunisanje. On je ostao samo naslovni dux Slavonije, a to bijaše i sav njegov dobitak iz nagodbe u Farkašhidi. Faktičnim njegovim pravom ostade dužnost skopčana sa velikim žrtvama, naime obrana bosanske krajine, a napose Jajca. Teret renoviranja toga grada od neprestanih turskih pustošenja, podmirivanja dugova posadi, traženja ljudi za

³⁷ Mesić, Hrvati na izmaku XV i poč. XVI v. Književnik I 1864, 406 n. 5.

krajinsku ne baš poželjnu službu, nabavljanja pušćanog praha i živeža za posadu morao je na se preuzeti mladi Ivan Korvin. Njemu se obraća kao slavonskome hercegu glava banske uprave Vladislav Egervary.³⁸ Pogledat ćemo sada, čim je bio on zauzet jeseni g. 1491. Herceg zajedno sa banom Vladislavom Egervarskim mjeseca jula 1491 imao je borbe sa njemačkom pomoćnom vojskom, koju je vodio Jakob Zeckel od Ormužda i maršal Reinprecht Reychenburger. Pošto je pred Zagrebom razbio Zeckela i njegove štajerske čete, prisilio je na predaju i zagrebačku njemačku posadu.³⁹ Iz Zagreba pisao je herceg 26 sept. 1491 list Petru Tarnoku, senjskom kapitanu, kojim ga obavještava o navali Turaka na Jajce i o padu Kozoruwara (Vinca na Vrbasu) južno od Jajca.⁴⁰ Herceg za ono mjesec dana, dok su akindžije harale po Kranjskoj i Hrvatskoj, mogao je skupiti potrebnu vojsku, koja ih je zajedno sa njegovim budućim tastom Bernardinom Frankopanom dočekala na njihovu povratku, negdje na Uni, i potukla ih ametom. Kome je bila povjerena ova bojna operacija? Istvanffy kaže, da je to upravo bio »Emericus Derencenius Illyrici praefectus quem banum Ungari vocant«.⁴¹ Unrest kaže, da je pobjednik bio ban u slovinskim zemljama (der Wan in vindischn Lanndn).⁴² Tubero priopćuje, da je bio to »Ladislaus Hederius Dalmatarum praefectus, quem Banum Pannonii appellat . . .«⁴³ Sa'd-ud-dīn, govoreći o banu Derendžilu kaže, da je to bio onaj bezbožnik, osuđen na paklene muke, koji je bio ametom razbio Alibega Mihalogliju.⁴⁴ Sa'd-ud-dīn, koji je svoj »Vijenac ljetopisa« pisao kojih sedamdeset i pet do devedeset godina poslije ovih događaja, mogao je lako miješati Alibega sa njegovim sinom Hasanbegom, a spomenuti gore zimski akin Alibegov ili drugi neki akin njegov u Ugarsku sa akinom Hasanbega u Hrvatsku i Kranjsku jeseni 1491 god. Svakako potpuno je moguća pretpostavka, da je ovu bojnu operaciju na Uni povjerio mladi Herceg Ivaniš baš svome iskrenom i vjernom pristaši jajačkom banu Emeriku Derenčinu.⁴⁵

Dalja istraživanja turskih savremenih ljetopisaca dat će sigurno još konkretnijih podataka za rješenje ovog nejasnog pitanja.

³⁸ Thallóczy-Sufflay, Povjest Jajca 124—9. Zagreb 1916.

³⁹ Klaić, o. c. 180.

⁴⁰ Thallóczy, o. c. 80.

⁴¹ Istvanffy, L. II p. 11. Izd. 1724.

⁴² Klaić, o. c. 188.

⁴³ Tubero, Commentaria L. IV p. 76. Francofurti 1603.

⁴⁴ Sa'd-ud-dīn o. c. II 73.

⁴⁵ Isp. Fessler, Gesch. d. Ungern, V. 773 (Leipzig 1822); Szalay, Gesch. Ungarns, III, 57 (Budapest 1874), koji pripisuju, prema Istvanffiju, ovu pobjedu na Uni Derenčinu.

No iz navedenoga Divnićeva pisma znamo pouzdano, da je Derenčin i osim ove bitke na Uni u samoj jajačkoj banovini imao više srećnih i slavnih bojeva s Turcima. Kad su g. 1463 nekoliko mjeseci poslije osvojenja Turci izgubili nepristupačno po svome položaju Jajce, ovaj grad je bio od ugarskih kraljeva nanovo utvrđen i snabdjeven znatnom posadom. Grad je ležao Turcima na putu pri njihovu prodiranju na zapad i vrlo je smetao slobodu njihova kretanja. Zato su Turci neprestano nastojali, da ga dobiju u svoje ruke. O takvim pokušajima govori herceg Ivan u spomenutom listu na Petra Tarnoka, senjskog kapitana, 26 sept. 1491: »... quoddam lamentabile novissimis his diebus in regno nostro Bozne accidit. Nam certi estote, quod castrum Kozoruwar, quod clavis et porta arcis Jaycze erat, Turci de facto obtinuerunt. Civitatem vero et arcem Jaycza obsidere moliantur...«⁴⁶ Koliko je položaj Jajca uznemirivao i u očaj dovodio hercega, svjedoči Bonfinij: »Corvinus... Jajcae maxime periculo conturbatus, quam se adversus quotidianum imminentium Turcarum impetum posse defendere, desperaverat...«⁴⁷ Ali tvrdi grad ni tada ni kasnije, kad ga je podnio i sam Jakub-paša, nije se predao Turcima, i istom 1526, kad je u Ugarskoj poslije Muhačkog razboja planuo građanski rat, uzeo je Jajce hrabri i preduzetni bosanski namjesnik Husrevbeg.

U jednome od takvih bojeva Derenčinovih s Turcima g. 1491 ili na početku 1492 mogao je biti dakle negdje zarobljen naš junak i pehlivan Gazi Gerz-Eljas. Takvi znameniti sužnjevi slali su se obično na dar kralju ili kraljici u Budim. Bonfinije pripovjeda, kako je poslije razboja na Uni 1491 sto i dvadeset zarobljenih Turaka bilo poslano kralju Vladislavu, a nekoliko njih kraljici. »Eodem quoque mense, ad Unnam amnem in Croatia, ex turcis mille et quingenti, qui in provinciam populabundi descenderant, caesi totidemque capti: ex quibus centum et viginti ad regem nonnulli, quoque ad reginam, a bano muneris loco sunt missi...«⁴⁸ Broj Turaka uhvaćenih za te pobjede i poslanih u Budim Vladislavu Tubero označuje sa dvije stotine. O daljoj sudbini istih Turaka daje Tubero ove zanimljive podatke: »Rex vivos Turcas fodiendis lapidibus destinatos partim in Boemiam, ut eo quoque huius victoriae fama perveniret, duci jussit; partim Bude cum caeteris ejus nationis captivis retinuit. Nempe more a rege Matthia Huniade tradito, in fabrilibus

⁴⁶ Thallóczy, o. c. 80.

⁴⁷ Bonfin. Dec. V, L. III p. 726.

⁴⁸ Bonfin. Dec. V L. II p. 719.

ministeriis mancipiorum opera domus regia utitur.«⁴⁹ Dakle, takvi su turski sužnjevi vršili u ugarskoj kraljevskoj kući obrtničke poslove.

Ovako je po prilici mogao biti u Budim poslan i Gerz-Eljas. Po Evliji Čelebiji sužanj Gerz-Eljas poginuo je u Budimu kao šehit, ili, da kažemo slikovitim istočnim jezikom, »popio je ondje punu čašu medenog šerbeta šehādeta« (mučeništva). Iz tih riječi jasno je, da je u Budimu morao poginuti nasilnom, a ne prirodnom smrću.⁵⁰

Ne ćemo ovdje razmatrati pitanje, je li vjerojatno, da su Ugri tijelo poginuloga muslomanskog sužnja ukopali na brdu Sv. Gerarda kod crkve ovog sveca. Uzmimo čak, da je njegov spomenuti grob plod fantazije kasnijih pravovjernih stanovnika budimskih.⁵¹ Smatramo za nužno svratiti ovdje pažnju na ulogu Sulejmana, osvojitelja Budima, u ovjekovječenju uspomene Gerz-Eljasove. Da bolje shvatimo motive sultanove u njegovoj odluci, da vojničkog junaka kanonizuje za sveza (veli), spomenut ćemo druge analogne slučajeve. Na pr. u Vukovaru (turski Vulko) po Muhačkom razboju proglasio je Sulejman svetim Hindi-babu, sejjida (rođaka Prorokova), koji je poginuo u tom boju.⁵² U istom Budimu učinio je isti car zaštitnikom

⁴⁹ Tubero, L. IV p. 76.

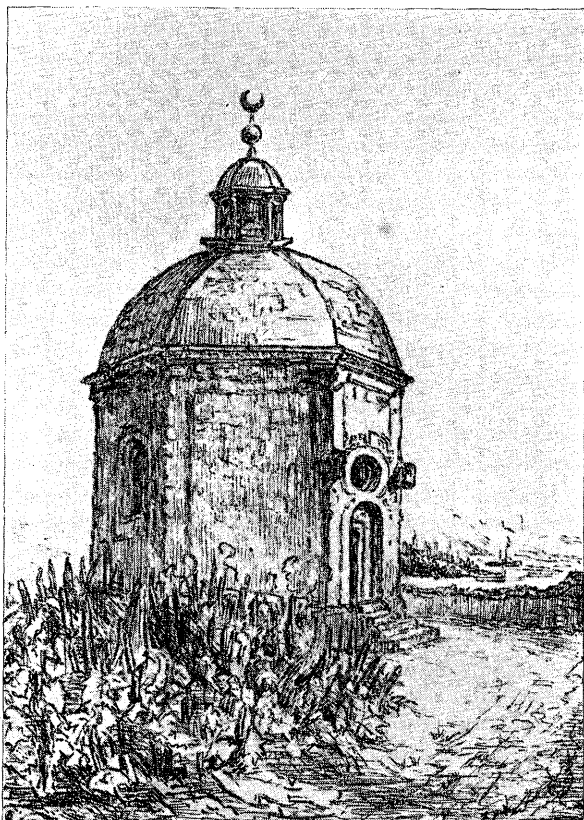
⁵⁰ Šehit, od arapskog šehid, znači svjedok i mučenik, i odgovara tačno kršćanskome pojmu »martyr«. U Kuranu riječ šehid nema još značenja »mučenik«, ali eksegeti izvodili su je iz Sura IV 71, III 151 i 161 i XLVII 5—7. Žrtva, koju je šehit načinio od svoga života, oslobađa ga u grobu od ispita, kojemu pravovjerne podvrgavaju anđeli ispitnici Munkar i Nakir, i od prolaska kroz berzah (čistilište). Šehiti zauzimaju u dženetu najviše mjesto, koje je najbliže Božjemu prijestolu. Prorok je u jednome viđenju razmatrao najljepše boravište u raju: »dār uš-šuhadā«, to jest kuću šehitsku. Rane, koje su šehiti primili u džihadu (svetom ratu s nevjernicima), na strašnom sudu sjet će kao krv i mirisati kao mišć. Šehiti su svojom smrću oprosteni od svih grijeha i ne trebaju zagovora Proroka i ući će u raj bez svake kazne. Njihovi duhovi (ervāh pl. od rūh) čini se, da su već u raju i sami zagovaraju pred Bogom druge vjerne. Pošto su već čisti, oni jedini ne trebaju biti oprani prije ukopa.

⁵¹ Prema podacima, kojima raspoložemo, ne može se odrediti, kojim su redom nastajali grob, tekija, tvrđa i tradicija o Gerz-Eljasu, svezana s brdom Sv. Gerharda. God. 1541 car Sulejman, koji je izdao ferman za zidanje ove utvrde, jamačno je već našao početke kulta Gerz-Eljasova u Budimu. To mjesto je po svojoj slikovitosti i osamljenosti odgovaralo poznatoj težnji derviša mistika, da svoje tekije grade u samoći na romantičkim položajima. Evo, na primjer, kako jedan nepoznati putnik opisuje bekaškijske manastire u Arbaniji:

»En Albanie, lorsqu'on s'approche d'une ville, où il y a des religieux de saint Bektache on reconnaît tout de suite leur résidence. Elle est toujours placée dans l'endroit le plus riant du pays; isolée des autres habitations, enfouie dans un bosquet touffu, où les pommiers et les abricotiers, les arbres préférés des Bektaches ploient sous l'abondance pesante des fruits. (Albanie p. III. Bruxelles, 1897.)

⁵² Radonić, o. c. knj. XXIX 93—4.

grada i svecem drugoga junaka, savremenika i ratnog druga Alibega Mihaloglije i Gerz-Eljasa Đulbabu (Gülbabā). Đulbaba borio se s ćafirima za Mehmeda II, Bajazida II, Selima I i Sulejmana II i poginuo je 29 rebī^e ul-ahira 948 = 21 aug. 1541, kad je vojska Ferdinanda I podsjedala Budim. Kad je Sulejman posvojio Budim i svu srednju Ugarsku priklopio k carevini, potomci Alibega Mihaloglije podigli su

Sl. 3. — Turbe Gazi Đul-babe u Budimu. (Po starinskom crtežu iz knjige: Némethy, »Török mecsetek Budán«.)

u čast Đul-babi dervišku tekiju reda beктаšija, kojemu je pripadao i sam Đul-baba. Nad grobom Đul-babinim bilo je u jednome perivoju načinjeno turbe sve obraslo grmljem, pokriveno olovom, koje postoji i danas i kamo dolaze na zijaret (poklon) mnogi muslomani. To mjesto zove se i danas Török utcza.⁵³

⁵³ Enc. Isl. I 788, II 192. Čuveni turkolog Ign. Kunos (Révai, Nagy Lexikon IX 99) misli, da prema turskoj tradiciji ime »Gül-baba« dolazi ne od

Evlija Čelebija tvrdi, kako smo čitali, da je Sulejman na mjestu vječnog počinka Gerz-Eljasova sagrađio manju tvrđu »Gerz-Eljas«, od koje se sigurno i čitavo brdo prozvalo imenom toga junaka. Nad njegovim mezarom bilo je načinjeno turbe i sagrađena tekija za dervişe. Može biti da su i to turbe i tekiju sagrađili Mihaloglije. Na zidu tekije, kako smo čuli, bio je napisan bejt, kojim se zaziva u pomoć isti svetac. Nad Bečkom kapijom, to jest nad vratima, koja su bila okrenuta prema najopasnijoj strani, visio je njegov buzdovan kao talisman. Tako je i Gerz-Eljas, poput Đulbabe, postao po smrti gözdžü (zaštitnik) pravovjernoga grada Budima (Büdin gözdžüsü ili gözcüsü), kojemu je bilo povjereno, da budnim okom (gözdžü od göz, oko) čuva grad od napasti podmukloga dušmanina.⁵⁴

Obje kanonizacije, čini se, izvršile su se gotovo u isto vrijeme poslije dolaska g. 1541 Halife u pravovjerni Budim. Tim svojim mudrim odlukama stvorio je car građanima novoga muslomanskog grada religiozne i herojske tradicije, koje su ih imale krijepiti u borbi s nevjernicima. Sulejman rado je osnivao u svojoj carevini takova nova mjesta za hadžiluke i zijarete, budeći time među svojim podanicima mističko-religiozna čuvstva i stječući simpatije utjecajnih derviških redova.⁵⁵ Osobitu je sklonost pokazivao beктаšijama, mističkoj sekti, u kojoj su se spajale dogmatske teze islamske i kršćanske.⁵⁶ Politička moć beктаšija osnivala se na njihovoj vezi s vojskom, osobito na njihovu velikom utjecaju na janjičare, kojima su beктаšije bili duhovnici. Poznato je, da su Hadži Bektaša Veliju janjičari smatrali za svoga vrhovnoga pokrovitelja i zaštitnika. Janjičarski zapovjednici nosili su naslov aghajān-i beктаšijān (age beктаšijske), a prosti janjičari zvali su se Hadži Bektaš oghullari (djeca Hadži Bektaševa).⁵⁷ U Eski Šehiru (u Anadolu) kod grobnice

turske riječi »Gül«, đul — ruža, nego od riječi »Kel« — ćelav, — jer Đulbaba nije imao ni jedne dlake na glavi. Zanimljivo je isporučiti ovo sa pučkom predajom u Bosni o Đerzelez Aliji, za kojeg se također kaže, da je bio potpuno ćelav (v. Hörmann, Nar. pj. muhamedovaca u Bosni, Sarajevo 1888, I, 578. O Đul-babi vidi Godišnjicu Čupića, knj. XXIV, 283).

⁵⁴ Ovakvi zaštitnici »gözcü« bili su i u drugim mjestima: u Vukovaru Gazi Hindi-baba, kraj kojega turbeta bilo je, po naredbi sultana Sulejmana, osnovana zasebna tekija za čuvanje njegova kulta; u Lipovoj u temišvarskom vilajetu Jaghmur-baba; u Osijeku Bajram-baba i Husrev-baba (Radonić, ib. i knj. XXX 260); kraj Knina bio je sahranjen šejh Hadži Ahmet-baba, zaštitnik dalmatinskog serhada (Rkp. OZJA br. 1420 l. 7b).

⁵⁵ Hammer, GOR II 327—8.

⁵⁶ Enc. Isl. I 709—10.

⁵⁷ Poznato je, da je Hadži Bektaš Veli bio zaštitnik janjičarskog korpusa. Po temeljnom zakonu janjičara bili su janjičari dužni držati se propisa

Sejjid Gazi Battala, turskoga narodnoga junaka, zaštitnika beкта-šijskog reda, sazidao je Sulejman veliku tekiju, džamiju, medresu i imaret.⁵⁸ Gazi Battala, kako nam svjedoči Suzi Čelebija, štovao je kao svoga glavnog zaštitnika i Alibeg Mihaloglu (v. naš čl. o Derzelez Aliji str. 27). Bektašija i kasnije zaštitnik istog reda bio je spomenuti Đul-baba, a vjerojatno je tome redu pripadao i naš Gerz-Eljas baba. O tome nas uvjerava njegova ratna prošlost, a donekle i sam kult njegov razvijen u Budimu. Ovaj običaj naime sveto čuvati pamet i gajiti kult svojih pokojnih istaknutih članova i pi-rova (starješina-»bābālar«) poznat je pretežno kod braće Bektašija.⁵⁹

U onome, što smo izložili, kušali smo na osnovu nađenih historijskih svjedočanstava, koliko je moguće, osvijetliti život, djela i tragički svršetak Gerz-Eljasa i njegovu posmrtnu ulogu u historiji Budima. Dakako, te historijske bilješke odviše su nepotpune, da bi se po njima potpuno mogla objasniti ličnost ovoga junaka. Ipak su nam dragocjene, a osobito nam je vrijedno najstarije svjedočanstvo savremenog ljetopisca derviša. Starinu i savremenost njegova djela potvrđuje nam, osim prostoga i arhaičkog jezika i potankoga opisanja događaja, također vremenska granica opisanih događaja, jer njegov ljetopis svršava se g. 918 = poč. 19 III 1512 (krajem vladanja Bajazida II). Saopćenja Pečevije važna su za nas time, što je on jedini sačuvao vijesti o postajanju epa Gerz-Eljasova već u njegovu vrijeme. Ep se ovaj onda tek počeo posebno širiti među pravovjernim stanovništvom. Svjedočanstva Evlije Čelebije opet dragocjena su, jer daju sliku kulta Gerz-Eljasova u Budimu XVII vijeka. Evliji Čelebiji nauka priznaje u zaslugu, da je tačno zapisivao i priopćio sve njemu savremene historijske činjenice i događaje, iako

Hadži Bektaševih u vršenju vjerskih dužnosti i pobožnosti. Svako veće u kasarnama i na maršu članovi beктаšijskog reda kupili su oko sebe janjičare i krije-pili ih u osnovama vjere i u svetosti džihada. U kuhinji janjičarskoj visio je velik kazan, u kojemu je Hadži Bektaš, po predaji, kuhao sebi čorbu. Tko se utekao k tomu kotlu i dotakao ga se, imao je pravo azila u janjičarskom odžaku. Oko toga kotla u kuhinji držale su janjičarske age svoja vijeća u važnim zgodama, za ustanka i t. d. Među janjičarima se vjerovalo, kad bi se taj kotao napunio vodom i digao sa svog mjesta, da bi došlo do kijameta. Djevadbey, o. c. 24—5, 55, 66.

⁵⁸ Hammer, GOR II 327; Enc. Isl. I 698.

⁵⁹ Kod beктаšija bio je uopće vrlo razvijen kult pokojnih članova reda. Arbanija, posljednje utočište beктаšija na Balkanu, ima još danas obilje takvih turbeta, tekija i zavija. U samoj Tirani ima ih sedamdeset i tri, u Kroji pučko vjerovanje tvrdi, da ih ima trista šezdeset i šest, kojih veći dio pripada beктаšijama. (Ippen, Skutari u. nordalban. Küstenebene 70. Sarajevo 1907.)

je imao sasvim nekritički stav prema izvješćima o razdoblju starijem od njegova vremena. Pokušajmo po mogućnosti proučiti, koliko je ličnost Gerz-Eljasova mogla imati odraza u tradicijama južnih Slovena.

U našem prvom članku o Đerzelez Aliji (str. 36) spomenuli smo, da bi po jednoj od hipoteza ime Đerzelez bilo složeno od dvije riječi: Gürz ili gerz, koja znači mladi junak, i od ličnog imena Elez, kako se u prostonarodnom jeziku izgovara ime Eljas ili Iljas (Ilija). Spomenuta svjedočanstva bezimenog ljetopisca, Pečevije i Evlije Čelebije potpuno potvrđuju tu hipotezu. I V. Karadžić (Rj. Beč 1852, str. 85) zabilježio je jednu noviju budimsku predaju o Gerz-Elezu — Gerzelez Aliji: Ğerzelez, brdo u Budimu. Srbliji pripovijedaju da je nekakav Turčin iz Bosne Gerzelez Alija (koji se pjeva i u pjesmama) skočio na konju s toga brda u Dunav za carevo zdravlje kad su Turci osvojili Budim.⁶⁰

Tako sada o postanku ličnosti epskog Đerzelez Alije imamo dvije hipoteze. Jedna je starija, koja je dosad bila usvojena naukom — o Alibegu Mihalogliji, a koja je bila osnovana na historijskoj analizi sadržaja narodne predaje i na podudaranju drugog sastavnog djela imena (Alija) narodnog junaka sa imenom znamenitog krajišnika. Druga je nova o Gazi Gerz-Eljasu, koja je osnovana na etimološkoj vezi prvog dijela imena (Đerzelez) epskog heroja sa imenom onog budimskog sveca i na pravedenom svjedočanstvu historika Pečevije. Sada valja obje te hipoteze podvrgnuti analizi, proučiti i donijeti konačno rješenje.

Ostavljamo ovu časnu zadaću stručnjacima toga posla, poznavacima i istraživačima narodnog epa južnih Slovena. Ali ipak iznijet ćemo ovdje i neke naše misli u tom pogledu.

Očevidno je, da Đerzelez Alija, junak hrvatskosrpske narodne pjesme i pripovijetke, nije u osnovi nitko drugi nego ovaj narodni junak Gerz-Eljas, koji je kasnije postao budimski svetac Gerz-Eljas baba. Ipak, pri pomnijom ispitivanju te nove identifikacije, nastaju neka pitanja, na koja danas ne možemo još definitivno odgovoriti. Premalo nam je još poznat život i ratno djelovanje historijskog

⁶⁰ Broz-Iveković Rj. za »Gerzelez« (I, 304) kaže, da je to postalo od madžarskoga Gellerthegy, a slično kaže i Popović u svome turskom rječniku (str. 65), da je Gerzelez isprčeno (rus. испорчено = pokvareno) od spomenute madžarske riječi.

Gerz-Eljasa, da bismo mogli shvatiti i definitivno razjasniti, zašto je narodna fantazija baš njega, hrabrog junaka, ali običnog vojvodu mogla izabrati za svojega junaka, postaviti ga kao narodnog borca za vjeru, uzdignuti ga kao ravna protivnika despotu Vuku, Kraljeviću Marku i drugim junacima. Zašto je baš njemu bila dana prednost pred drugima njegovim saratnicima, na pr. spomenutim Đulbabom, i pred mnogim drugima glasovitim gazijama, koje poznajemo iz ljetopisa i turskih narodnih pjesama?⁶¹ To su pitanja, na koja zasad ne možemo još precizno odgovoriti. Bili bismo zato skloni sada pretpostaviti, da je poznati nama tip epskoga Đerzeleza Alije, kao i njegovo sastavljeno ime, kojega postanak bio nam je uvijek rojasan,⁶² plod kasnijeg kompilativnog stvaranja narodne fantazije, koja je u svojoj radionici stopila u jednu cjelinu s jedne strane svoje uspomene o starim vitezovima i gazijama, a s druge različne svoje nove fantazije i izmišljotine. Potvrdu ovoj pretpostavci kao da nam daje indirektno i Pečevija u svojem tarihu.

Staro je pravilo, da narodni pjesnici obično nisu pjevali vođe i poglavice, nego pojedince iz naroda, koji su pokazivali naročite moralne vrline i junaštvo. To je uostalom i razumljivo, jer su pjevači bili iz naroda i pjevali su za narod, pa im je bio bliže i duhu i srcu jedan pučanin nego plemić i dostojanstvenik. Zbog toga često su junaci narodne pjesme takva lica (na pr. u ruskim bilinama Ilija Muromec i Mikula Seljaninović), kojih imena historija nije ni zabilježila, dok se o velikim ratnim junacima, uzročnicima velikih bojeva i pobjeda, u narodnom epu gotovo ništa i ne zna! Možemo li taj princip primijeniti i na ideologiju starih muslomanskih pjevača i njihovh slušalaca, pravovjernog puka, znajući, da je islam

⁶¹ Na pr. također »behadir, pehlivan i idit« vojvoda Mustafa, koji je poginuo na početku mjeseca aprila 1500 u Hercegovini u borbi sa odjelom vojske hercega Ivaniša (v. Nat. Bibl. AFT No 99 f. 176 a i Sanudo u Kukuljevićevu Arkivu VI 206); zatim Turčin Bagora, koji je poginuo na mejdanu s Milošem Pariževićem, slugom Petra Kružića, pod Klisom g. 1536 (v. Minucio de Minuci, Historia degli Vscochi... continuata dal P. M. Paolo Sarpi p. 11—12. Venetia MDCLXXVI); junak i idit Abd-ul-Bāqī, koji je poginuo za akina pod Šibenik g. 1060 (= poč. 4 jan. 1650), kojega junaštvo i smrt oplakuje pjesma u rkp. OZJA br. 1183 l. 26 a, a bilo je i drugih mnogo.

⁶² U imenu Đerzelez (to jest Gerz-Elez) Alija nije jasno, zašto je narodna tradicija k imenu »Gerz-Elez« dodala još »Alija«, jer u starim izvorima, kako smo vidjeli, ovaj junak zove se svuda samo Gerz-Eljas (= Elez). No Alija i Eljas (= Ilija) vezani su i u poznatoj bosanskoj poslovice »Do podne Alija, od podne Ilija« (Kapetanović, Nar. Blago 53). Svakako je ovo složeno ime, u kojem su na bizaran način sastavljena u jedno dva različna posebna muška imena dvaju raznih glasovitih junaka iz epohe rascvjeta turske slave na Balkanu, plod narodne fantazije najnovijeg vremena.

izjednačivao klasne razlike, a borbe i pobjede na putu Allahovu (fi sebilillah) smatrao višima i prečim od svega?

Teško je vjerovati, da bi u drugoj polovini XV vijeka balkanski muslomani bili znali za drugoga ratnika na putu Božjem, koji bi historijskim značenjem, svojim vjerskim zaslugama i ratnom slavom bio ravan Alibegu Mihalogliji. Ali u kontinuitetu narodne predaje kroz stoljeća morala se postepeno promijeniti ova ocjena slave Alibega i potamniti veličina njegovih podviga na međunarodnim bojištima. Novi pripovjedači i pjevači prilagođivali su svoje pripovijedanje ukusu i zahtjevima novih epoha i novih pokoljenja. Koji su to bili novi zahtjevi i ukusi?

Pečevija nam jasno predočuje, da se u njegovo vrijeme, to jest u prvoj polovini XVII st. stala naročito širiti među pravovjernim pukom slava i popularnost Gerz-Eljasa, a u isto doba stali su svuda pjevati pjesme o njemu.⁶³ Očividno ta kasna popularnost heroja, koji je poginuo prije sto i više godina, osnovana je na kanonizaciji njegovoj sa strane halife-sultana Sulejmana, nakon koje Gerz-Eljas, prije toga već skoro zaboravljen u svojoj otadžbini, posta iznenada opći narodni a i religiozni junak i objekt epskog nadmetanja dvaju raznih fanatičkih svijetova. Samo ova kanonizacija uzdigla ga je u narodnoj svijesti do te visine, da ga je ona priznala dostojnim protivnikom i suparnikom Kraljeviću Marku, Sinbinjaninu Janku, Zmaj Ognjenomu Vuku i mnogim drugima. Prema tome istom u XVII vijeku počeli su muslomanski narodni pjesnici davati prednost u svome stvaranju ovome novom svecu, novome zaštitniku pravovjernih u teškoj i kasnije gotovo svagda neuspješnoj borbi s ćafirima. Pjesma Turčina svata u Njegoševu Gorskom Vijencu svjedoči o toj novoj ulozi Gerz-Eljasa. I pravovjerni i kršćanski pjevači morali su sada radoznalim slušaocima pjevati njegova djela, i ne nalazeći nigdje o njemu direktnih podataka⁶⁴ prinuđeni su bili ili crpsti neke podatke iz vlastite zalihe pripovijedaka stare herojske epopeje ili izmišljavati ih iz svoje bliže okoline dajući im time poseban lokalni kolorit. Tako, na primjer, pozniji,

⁶³ Da su pjesme o junaštvu Đerzelezovu slabo bile raširene u XVI stoljeću, indirektno potvrđuje i Kuripešić u svom Itinerariju od g. 1531, koji među junacima hrvatskih i srpskih narodnih pjesama, koje je slučajno čuo na putu, ne spominje ovoga junaka. (V. Jagić, Građa za slovinsku nar. poeziju. Rad XXXVII 114.) Ne nalazimo imena Đerzelez Alije ni u Erlangenskoj zbirci, ni kod Bogišića.

⁶⁴ O tom nam svjedoči i Pečevija i Evlija Čelebija, koji u svoje vrijeme nisu više mogli naći nikakih historijskih podataka o Gerz-Eljasu.

lokalni bosanski pjevači učinili su Đerzelez Aliju savremenikom i slugom njihova znamenitog namjesnika Gazi Husrefbega, odredili su mu u Sarajevu kulu, a u mahali Mimar Sinana pod Šejh Sinanovom tekijom i posebnu kuću, u kojoj je on, po njihovu kazivanju, stanovao sa svojom starom majkom i sestrom Ajkunom (Hörmann, *Nar. pj. muham u Bosni, Sarajevo* 1888, I, 578—587; *Mat. Hrv. Nar. pj.* V, br. 101; Mehmed Kurt, *Nar. žen. pjesme, Mostar* 1902, br. 69, str. 147 i 153). Kuća ova u dosta dobrom stanju stoji još i danas.

Sl. 4. — Đerzelez Alijina kuća (sada Čejvanijina) u Sarajevu.

Slika dakle Đerzelez Alije, kako je crtaju narodne pjesme, po našem mišljenju, pokazuje se kao produkt pjevačkog stvaranja XVII i XVIII vijeka.

Što se tiče pitanja o epskom odrazu historičke ličnosti Alibega Mihaloglije u narodnoj predaji, moramo sada poslije pronalaska historičkog Gerz-Eljasa povući iz toga svestrane konsekvencije i nanovo pregledati to pitanje.

Ima nekoliko narodnih pjesama, gdje je odraz ovoga turskog vojskovođe potpuno jasan. Takva je najprije bugarštica br. 13 kod Bogišića pod naslovom »Kad se Vuk Ognjeni oženio«, gdje je ovaj glasoviti krajišnik sam glavom izveden, pod svojim pravim imenom: »Alibega — pobratima Vuka Ognjenog«. Bugaršticu je ovu zapisao Đuro Matei na kraju XVII ili u početku XVIII st., dakle vrlo rano.⁶⁵ U drugoj varijanti te iste pjesme kod V. Karadžića »Ženidba Ognjanina Vuka«, pronađenom 100—150 godina kasnije,⁶⁶ ime Alibega već je iščezlo, ali se ovaj pobratim Vukov ispravno još zove »beg Podunavac«. Ovaj epitet moguće je najispravniji od svih, što ih poznajemo za Alibega Mihalogliju. On svakako potpuno odgovara njegovoj historičkoj ulozi po osvojenju i kasnije čuvanju podunavskih zemalja i teritorijalnoj ekspanziji njegove vlasti i posjeda uzduž Dunava. On je također najbliži karakteristikci, koju je dao Mihaloglijama u svojoj povijesti Osmanske države Jorga.⁶⁷ U Erlangenskoj zbirci (u pjesmama br. 59 i 83), čini se, opet nalazimo našega junaka samo pod imenom »Turčina starca Balibega«, od kojega Vuk, prije nego će otići u Split protiv popa Zlotopopa, poručuje čuvati Srijem i svoj grad Kupinovo. Ova zamjena imena suparnika Vukova nama ništa ne smeta, jer mi znamo iz svjedočanstva savremenog srpskog ljetopisca, da je Albeg Mihaloglija još za života svoga od Srba pogrešno »narečen bio Belibeg« (Glasnik knj. V, str. 110—111). Ovaj »starac Balibeg« svakako teško bi bio sandžak smederevski Balibeg Malkočoglu. On je bio u Smederevu još za svojih mladih godina (kasnije je bio sandžak-beg u Silistriji, † g. 920 = p. 26 II/1514, v. »Sidžill-i 'Osmānī« sv. II, str. 3). Osim toga on nije toliko trčao i harao ugarske zemlje kao Alibeg Mihaloglija. Pod pokvarenim nešto imenom »Alim beg« vidimo također Alibega Mihalogliju u pjesmama »Braća Jakšići«⁶⁸ i »Smrt Alim bega«,⁶⁹ a bit će valjda još i drugih pjesama, gdje je narod sačuvao svoju direktnu uspomenu o njemu.

⁶⁵ Божишић, Нар. pjesme iz starijih, ponajviše приморских записа стр. 123—133 предговора. Београд 1878.

⁶⁶ Караџић, Срп. нар. pjesme VI бр. 35. Београд 1899.

⁶⁷ Jorga, Gesch. osman. Reiches II 204—5. Gotha 1909.

⁶⁸ Istar. nar. pjesme br. 21. (2. izd. Opatija 1924).

⁶⁹ Hrvatske nar. pjesme (čakavske), sabr. St. Mažuranić, str. 199—200, 3 izd. Cirkvenica 1907.

U trećoj varijanti gore navedene pjesme o ženidbi Vuka, poznatoj pod naslovom »Ženidba Vuka Despota« (fragmenat kod Mažuranića o. c., str. 193—96), nalazimo istog pobratima Vukova, ali već pod novim imenom »deli age Erzeleza«, to jest pod imenom Gazi Gerz-Eljasa.

Mi smo već skrenuli pažnju u našem prvom članku o Đerzelez Aliji (str. 35, nota 80), da je u pjesmi »Ženidba Zmaj Despota Vuka« (Karadžić Beč 1875, knj. II, br. 92) poraz i smrt Đerzelez Alije u borbi sa dva brata Jakšića i despotom Vukom u nekakvoj psihološkoj vezi sa pričom o nesretnom boju Alibega Mihaloglije g. 1476 kod Bezazisa, gdje je on po krivom mišljenju savremenikâ Srbâ poginuo od ruke Dimitrija Jakšića.⁷⁰ Interesantno je, da je u ovoj četvrtoj varijanti te iste pjesme suparnik Vukov, koji mu hoće odnijeti djevojku, postao po fantaziji pjevača junak iz Bosne Đerzelez Alija. Sada imamo pred sobom u varijantama jedne iste pjesme postepenu evoluciju ovoga Vukova pobratima-suparnika iz Alibega - bega Podunavca u deli agu Erzeleza i napokon u bosanskoga junaka Đerzelez Aliju.

Onakve historičke paralele u razvoju radnje događaja i dosljedna evolucija glavnog lica jedne pjesme, samo zapisane u različne periode vremena i na različnim mjestima, najbolje opravdavaju gore izloženu pretpostavku našu, da su za ep Đerzelez Alije kasniji pjevači pozajmili mnogo motiva i uspomena iz stare epohe, i to najviše od drevnog epa slavnog junaka Podunavca Alibega Mihaloglije.

Naposljetku proučimo ovdje pomnjivo jedno od bojnih djela Alibegovih, naime njegovo odvažno i uspješno trčanje u rano proljeće g. 1474 na Veliki Varadin i pripovijedanje o tome istoga turskog bezimenog analiste derviša, koji je sačuvao svjedočanstvo i o Gerz-Eljasu. Iz njega ćemo vidjeti, kako je velika bila u XV i na početku XVI vijeka popularnost ovog vojskovođe među balkanskim muslomanima. Saznat ćemo, da je za njegova života a i po njegovoj smrti, kako nam to uostalom svjedoči i Suzi Čelebija,⁷¹ pravovjerni puk u njegovu čast knadio i pjevao brojne pjesme i destane (junačke pripovijetke).

⁷⁰ Hammer, GOR I 528. — Srpski ljetopisac iz početka XVI v. Гласник V, 110—111, Београд 1853. — Bonfin. Dec. IV L. IV p. 594—6.

⁷¹ Berlinski rkp. Nr. 1468 bejt 367—371. — Isp. Tko je zapr. bio Đerzelez Alija? str. 30—31.

Ovaj odvažni akin, koji je Alibeg preduzeo, provalivši nekoliko stotina kilometara daleko od svoga uporišta braničevskog sandžaka u dubinu Ugarske, bio je jedna od njegovih najdrskijih, ali i najsrećnijih ratnih operacija. Valja priznati, da je vrijeme za ovaj pljačkaški napad bilo izabrano vrlo vješto, kad je većina vojske ambicioznoga kralja Matijaša bila zaokupljena u borbi za češke zemlje po smrti kralja Đurđa Podjebradskoga (umro 22 III 1471).⁷² Matijaš bio je na vrijeme još 1473 poslao osobita poklisara k Mehmedu II, da bi, ugovorivši mir, svu svoju snagu mogao obratiti na sjever.⁷³

Poklisar je došao u Carigrad na kraju marta 1473, uoči pohoda Fatihova na Uzun-Hasana, turkmenskoga gospodara. Car, pošavši na tu vojnici, poveo je sa sobom i ugarskoga poklisara, očevidno zato, da ne bi ovaj dojavio u Budim, da je na pohod otišla sva rumelijska vojska. Među ostalim Rumelijcima išao je, pred svim akindžijama, Alibeg Mihaloglu. Mehmed ga posla daleko pred vojskom, da prije dolaska njegova razori i opustoši zemlje Uzun-Hasanove.⁷⁴ Alibeg, kao svagda, klao je i palio nešteditice sve, što je našao na putu, svojom brzinom i okrutnošću unoseći metež i dezorganizaciju u redove turkmenske. Na tome pohodu odlikovao se Alibeg ne samo hrabrošću nego i ratnim iskustvom i predviđanjem, jer je samome caru spasio život, doglasivši mu o zasjedi Uzun-Hasanovoj. U tu zasjedu pao je i poginuo u njoj sa svojim odredom Hass Muradpaša, rumelijski beglerbeg, koji nije htio poslušati Alibega i nije na vrijeme uzmakao.⁷⁵

U razboju kod Terdžana 26 jula 1473 bio je Uzun-Hasan ametom razbijen i potražio spas u bijegu. Nekoliko desetaka tisuća

⁷² Szalay, o. c. 297—315.

⁷³ Bibl. Nat. AFT No 99 f. 124 ab; Hammer, GOR I 509—511.

⁷⁴ U Bibl. Nat. AFT N°. 118 f. 183^b bezimeni ljetopisac u »Tarih āli-
 °Osmān« o toj ratnoj zadaći povjerenoj Alibegu piše ovo: »Kad je veliki han zamislio (»ukastio« qasd itdi) da trči na te nesretnike (t. j. Uzun Hasana i njegov narod), njegov vezir Mahmud-paša, Ahmet-paša i Mustafa-paša, sabravši se ujedno, stali su prosuđivati (taj pohod). Njihova mnijenja složila su se u tome, da Alibega Mihaloglu, podloživši pod njega rumilijske akindžije, pošlju naprijed, da on prije dolaska Gospodareva, razorivši vilajet Dugoga (Dirāz) Hasana, preda ga ognju i maču. Tako je sve i bilo. Alibeg sve do Kemāha (nepristupna tvrđava na Eufratu, jedan dan niz rijeku od Erzindžana) uništi zemlju Uzun Hasanovu, porobi njene stanovnike i uzme sve njihovo imanje.« Nešri (Bibl. Nat. Suppl. turc Nr. 153 f. 214 b, 215 ab) pak kaže, da je Alibeg izabran i poslan bio, da razori i uništi zemlje Uzun Hasanove po volji samog Mehmeda II.

⁷⁵ Bibl. Nat. AFT No 118 f. 184 b—6 a. Hammer, GOR I 510.

zarobljenih Turkmena bilo je posmicano u tri dana na razbojištu.⁷⁶ Mehmed vratio se kao dobitnik u Carigrad, a s njime se vratio i Alibeg, koji se odmah stade pripravlјati za izdajnički napadaj na Ugře. Nema sumnje, da je prije toga dobio ovlaštenje za taj akin, koji je bio jamačno zaiskao sebi i svojim akindžijama kao nagradu za posljednje ratne usluge protiv Uzun-Hasana. Poslije povratka u Carigrad sultan je, po riječma turskog ljetopisca, »poklisaru pokazao jako preziranje« i dao mu proštenje, da se vrati k svoјemu gospodaru. Iz careva vladanja poklisar nije mogao slutiti ništa dobro, ali svoga gospodara nije mogao ni o čemu obavijestiti, jer upravo u onaj dan, kad je poklisar stigao u Beograd, prešao je Alibeg sa akindžijama Dunav i »potrčao« prema Velikom Varadinu. Ovaj put poveo je podunavski krajišnik šest ili sedam tisuća akindžija i rumelijskih askera i tri tisuće ćafira iz svojega braničevskog sandžaka.⁷⁷ Toliko akindžija i askera Alibeg jamačno nije imao u svom

⁷⁶ Hammer, o. c. 511—12.

⁷⁷ Ne znamo, što je ljetopisac zvao Braničevskim sandžakom, da li je to Vidinski sandžak nazvan imenom svoga jednog dijela, ili je to bio zaseban sandžak, odcijepljen od Smederevskog i Vidinskog. Hammer, GOR I 521 kaže, da je smederevskim sandžak-begom g. 1474 bio Balibeg Malkoçoğlu, koji je tobože vodio akin na Varadin. Da je za ono vrijeme Balibeg zaista bio u Smederevu, potvrđuju nam rukopisi u Bibl. Nat. AFT No 99 f. 126 a i Suppl. turc No 1047 f. 88 ab. Ako li uzmemo, da je braničevski sandžak bio u to doba samostalna administrativna jedinica, trebat će zaključiti, da je bio odcijepljen od Smedereva poslije konačnog osvojenja despotovine i Bosne, jer poslije prvog uzeća Smedereva g. 1441 despotovina bila je razdijeljena na dva sandžaka Semendru i Aladža-Hisar (Kruševac). В. Мијатовић, Ђурађ Бранковић I, 313 (Beograd 1880). Braničevo je bilo jedan od najplodnijih, najnaseljenijih i najbogatijih krajeva srpske despotovine, na glasu radi svoga rudarstva, trgovine i ratarskih proizvoda. Glavno uporište Braničeva bila je čuvena tvrđava na desnoj obali Dunava Golubac (Güverdžinlik Hisārī), koji je odavna imao stratejsku važnost. Na lijevoj obali, prema Golupcu, sagradili su Ugri Požeženu (Possesyn, turski Pužežan), ispod kojega je Alibeg prolazio u akine. Ovuda je Alibeg u svoj grad Güverdžinlik doveo g. 1460 poslije slavne pobjede kod Bezazisa Mihaila Szilagya u sindžiru. (Süzi, OZJA, No 535, l. 8^a bejt 191; Јиречек, Историја Срба. Превео Ј. Радонић, II, 177 Beograd 1923.) Turci su držali Golubac do XVII stoljeća, tada su ga napustili. Ruševine toga grada održale su se prilično do XIX stoljeća. (Милићевић, Кнеж. Србија 1027—8.) Braničevski sandžak imao bi se nalaziti među sandžacima vidinskim i smederevskim. Vidinski sandžak dobio je Alibeg za nagradu poslije pobjede kod Bezazisa g. 1460, kako to kaže Suzi Celebija i kako je to zabilježeno u rukopisu u Bibl. Nat. No 99 f. 116 b. Isp. Tko je bio Đerz. Alija? 23-24. Ipak je teško vjerovati ovome svjedočanstvu turskog izvora, da bi vlast Alibega u to doba bila ograničena samo na braničevski sandžak. Prije će to značiti, da je Braničevo sa gradom Golupcem bilo glavna residencija i mjesto stalnog boravka Alibegova. Njegova vlast pružala se daleko uz Dunav i niz Dunav. Tih godina baš Alibeg sa svojim bratom Iskenderbegom imali su važnu ulogu u životu Karavlaške. Iz Đurđeva i drugih dunavskih gradova oni su energično podupirali turske ekspozente vlaške vojevode Radula i kasnije Basarabu Starijega

sandžaku, nego su mu se pridružili dragovoljci iz susjednih sandžaka rumelijskih, koji se nijesu ni svratili kući došavši sa vojnice. Ovakav nenadani pohod u bogatu ugarsku zemlju podavao je učesnicima uz malen riziko veliku nadu na bogat plijen, pa nije čudo, da su se Turcima pridružili i njihovi ratni drugovi kršćani braničevskog sandžaka.⁷⁸ Na ovaj daleki put poveo je Alibeg svojega staroga suratnika i vjernoga savjetnika Kara-Halila, kojega Suzi Čelebija karakterizuje ovako:

»... On je najbolji od begova serdarâ,
on je prvi od članova ovoga (ratnog) divana.«⁷⁹

Njega je Alibeg vodio sa sobom kod svih važnih opasnih djela i povjeravao mu samostalne odgovorne zadatke. Tako i u boju kod Bezazisa (mjeseca novembra 1460), gdje su bili razbijeni Ugri i zarobljen Mihailo Szilagy, Alibeg je svome bratu Iskenderbegu i Kara-Halilu predao zadaću, da namame Ugre na njegovu glavnu snagu, s kojom se bio sakrio u zasjedu za nekim velikim brdom.⁸⁰

Pošavši ovaj put k Varadinu Alibeg je sa svojim akindžijama prejezdio u šest dana velik put od 300—350 km uzdušne linije. Na putu prebrodio je jednog dana Bijeli i Crni Križ (Körös, turski Kiriš-sü). Preko tih dviju rijeka dotada nitko još od Turaka nije bio prešao, kako ističe turski ljetopisac. Alibeg sam dobro je znao svu opasnost tako duboka zaleta, gdje je njegova vojska bila izložena svim slučajnostima. Osmi dan toga akina (8 marta 1474) u zoru izbio je Alibeg pred zidove Velikog Varadina, najbogatije varoši u Potisju i luke na Brzom Križu. Varadin je tada ležao samo na lijevoj (južnoj) obali rijeke. Varoš je još spavala, kad su je turski konjici opkolili sa svih strana i odsjekli od okolnoga svijeta. Brigu Alibega, da ne bude zatečen iznenada, razbiramo iz lakoničke zapovijedi, koju je toga časa dao svojoj vojsci. Samo je rekao: »Danas

u njihovoj borbi za vlaški prijesto. (Jorga Gesch. rumän. Volkes 346—8. Gotha 1905. isp. također Bibl. Nat. Suppl. turc No 1047 f. 88 b, gdje je opisan akin Alibega u Iflaq g. 880 = p. 8/V—1475 za vojvode Basarabe.)

⁷⁸ U jednoj kasnijoj kanunnami u petom odsjeku, gdje se govori o »Vlasima« — filurdžijama, ima ova bilješka: »Braničevski i vidinski Vlasi... dižu na pet kuća po jedno koplje i čuvaju stražu na određenim mjestima. Kad bude neprijatelj, svi Vlasi uzjašu konje i idu na vojsku... A kada bude akin, ide od svake kuće po jedan na vojnu.« (Truhelka, Histor. podloga agrarnog pitanja u Bosni. Glasnik bosan. muzeja XXVII, 156. Sarajevo 1915.)

⁷⁹ Tko je bio zapr. Đerz. Alija? 35.

⁸⁰ Suzi OZJA rkp. 535—1 l. 7 ab bejtovi 165—192.

je osam dana [akina]« i smjesta je dao nalog (destūr) za jagmu. Akindžije su također dobro znale svoj položaj, pa su se požurili da iskoriste dragocjeno vrijeme. U dva tri dana velika varoš bila je oplijenjena, do temelja spaljena i pretvorena u pepeo. Djeca i starci bili su poklani, djevojke, žene, mladi ljudi i muževi odvedeni u roblje, crkve i manastiri oplijenjeni i razvaljeni. Vreće pune nosova i ušiju nesrećnih žrtava poslao je Alibeg u Carigrad na peškeš caru. Zapadni historiči dosad često pogrešno pripisuju ovu najezdu na Veliki Varadin Balibegu Malkočogliji, smederevskom sandžaku. Ali već Suzi Čelebija, nabrajajući junaštva Alibega, svoga gospodara, sa zanosom kliče:

»To je on (Alibeg), koji preda jagmi i plijenu šehar Varad,
to je on, koji baci u Ungurus nesreću i kavgu...«⁸¹

Dolje navedeni opisi raspa varadinskoga, koje daju savremeni pisci na latinskom i turskom jeziku, lijepo se slažu i dopunjavaju.

Izvadak iz »Cronica de Gestis Hungarorum«

Hujus itaque Mathiae regis tempore post varios infelicesque eventus, istud praecipuum huic Regno accidit lamentabile infortunium, quod cum idem Rex Regnum vastaret Poloniae, eidemque admodum esset infestus, nec pro tunc commodum et utilitatem reipublicae Regni sui curaret, Hungaria ipsa, quasi principe destituta, media pace atque taciturnitate dies duceret jocundos, tunc immanissimi Turci, illi Christianitatis aemuli, explorata parte Regni, sub medio silentio, transvadato Danubio atque Marusio, feria secunda post festum beatae Dorotheae, virginis, in anno domini millesimo quadringentesimo septuagesimo quarto, agili cursu, ante diluculum surgentis aurorae, civitatem illam opulentissimam Waradiensem, civibus et divitiis omnibus plenam, cui inter caeteras Regni urbes in rebus vix erat par, insidiosae invadendo, eam penitus expoliantes, innumerabilem thesaurum atque copiosum, tam in auro quam argento, sed et mercantiis et rebus inde hauriendis. Nec non de ipsa et circumjacentibus suis provinciis quam plurimos nobiles, proceres, cives et inhabitatores ipsius terrae, sexus discretionem non habita, honestissimas praeclarasque virgines et mulieres captivantes, vinctos in misericorditer ad perpetuam deduxerunt captivitatem, bona et res ejusdem terrae, praedae rapaci omnino exponentes. Paucis autem fugae et aliae tutelae cautela evadentibus, fletus fit maximus atque ululatus super civitate Christianorum, et ammissione tantorum bonorum direptorum. Modo sternuntur senes, jugulantur viduae, decapitantur adultae, projiciuntur infantes et moriuntur frigore. Depraedata igitur et spoliata civitate praedicta, quae prius felix civitas vocabatur, non tamen felix sed infelicissima dici potest. Feria tertia sequenti, capta praeda, Turci praetacti eandem

⁸¹ Tko je bio Đ. A.? 26.

ignis voragine funditus combusserunt; ruunt claustra et ecclesiae in ea constructae, modo apparent nisi lapides exusti. Detulerunt etiam quasi universa ornamenta ecclesiarum praedictarum, puta indumenta sacerdotalia, gemmis atque lapidibus praetiosis, regia facultate conserta, cruces, calices, reliquias, tabulas et reliquiarum capsas ex auro et argento factas, projeceruntque abominabiliter, tam reliquias dominici corporis in pixidibus repertas, quam sanctorum in iisdem repositas. Quid modo restat nisi castrum et monasterium ecclesiae basilicae? non tamen integrum quia metu ignitarum telarum tectura est privatum. Et sic tandem incinerata civitate praedicta, et circumvicinis suis provinciis depraedatis et exustis, iidem Turci cum innumerabili glomerata nominum captivorum caterva, et praeda indicibili, versus propria redierunt, nemine eis obstante. Sed o infelix Hungaria! recte non Hungaria, sicut olim, sed jam Angaria dici vales; decidit scutum, modo cujus cor in te est tutum. Rimari etenim posses, quanto discrimini hac vice es involuta. Certe post expulsionem e regno gentium Tartarorum, nulla eis vis, nulla potentia in te taliter arridere (sic) valuerat, nec tanta tibi inflexerat damna, quanta hodie miserabiliter accepisti.⁸²

Izvadak iz Tārīh-i āl-i ʿOsmān, završenog g. 1512 (Paris, Bibl. nationale, Ancien fonds turc No. 99 f. 124 a-b i 125 a)⁸³

»Kažu, da je u ono vrijeme kad se sultan Muhammed han Gazija spremao da ide na Uzun-Hasana, došao ugarski poklisar. Sultan ode na pohod uzevši sa sobom i toga poklisara. Kad je stvar s Uzun-Hasanom bila dovršena, sultan očitova ugarskom poklisaru jako preziranje i posla ga natrag. Od toga vremena, kad je poklisar došao ovamo, [sultan] reče sebi: »Ugarska zemlja pomirila se«, povjerova tomu i sjede [u Carigradu].⁸⁴

U to vrijeme Alibeg Mihaloglu jeo je (držao) braničevski sandžak.⁸⁵ Isti dan, kad je ugarski poklisar, vraćajući se, stigao u Beograd, Alibeg Mihaloglu sabravši 6 do 7 tisuća akindžija i rumelijske vojske i osim toga tri tisuće kafira iz svojeg sandžaka, pođe u akin. Prošao je pred gracom (hišār) po imenu Pūžežān. Dalje ima rijeka po imenu Firhāl sū.⁸⁶ Na njoj je pao na konak da noći.⁸⁷ Drugi dan, [prešavši je,] Alibeg je šest dana trčao po Ugarskoj. Imadu

⁸² Cronica de gestis Hungarorum u Dubničkom kodeksu u knjižnici Illéshazyjevoj (u trenčanskoj varmediji, Čehoslovačka). V. Jahrbücher der Litteratur Bd. 34 str. 22—3. Wien 1826. Isp. varijantu u Kovachicha Scriptorum rerum hungaric. minores II 11—12. Bude 1748.

⁸³ Varijante Bibl. Nat. Collect. Scheffer Supplém. turc N. 1047 f. 86b, 87ab; AFT N. 98 f. 57ab.

⁸⁴ Ovom frazom turski ljetopisac hoće dokazati, da sultan nije znao za akin Alibega, koji ga je preduzeo iz svoje inicijative.

⁸⁵ Ime »Braničevo« predano je u turskoj transkripciji Birānūdžāvā, Birānūčavo i Birānidž.

⁸⁶ Nije jasno, što je u ljetopisca Firhāl sū (voda Firhal). Na putu k Varadinu prelazio je Alibeg rijeke: Neru, Tamiš, Begej i Moriš.

⁸⁷ Spomenuti rkp. No. 1047 f. 87a zove tu rijeku Farhāl sū, a drugi spomenuti rkp. No 98 f. 57b ovako opisuje put Alibegov: »Mihaloglu Alibeg sabrao je akindžije i 3000 kafira, potrčao braničevskim poljem (Birānidžāvāsi).

dvije rijeke, zvane Kiriš sū. Kažu, da ih do toga dana nitko [od Turaka] nije prešao. Alibeg [došavši] isti dan prijeđe ove dvije rijeke. Ima u Ugarskoj velik šehar po imenu Varad. Kažu, da je on jedna od stolica ugarskoga kralja. To je trgovačka varoš, važan i vrlo bogat šehar, jer je ovdje skupljeno bogatstvo ugarske zemlje. Zato tovari pakovani u Fregistanu svi stižu ovamo. To je luka. To je jedna od najvećih i najnaprednijih pokrajina. Prešavši ove dvije rijeke, Gazi Alibeg Mihaloglu sa šest strana opkoli šehar Varad, došavši k njemu još i otraga. Varoš je bila u potpunom neznanju. Zatim Alibeg samo reče: »Danas je osam dana (pohoda)«, i odmah dade gazijama nalog (destūr) [za jagmu]. Oni ušavši oplijeniše i opustošiše šehar Varad. Nakupiše u njemu imanja, bogatstva i sužnjeva, a zatim uništiše i sav njegov okolni vilajet. Kažu, oni u tome gradu uzeše toliko blaga, da mu broj zna samo Allah. Osim [zlatnih] madžarlija⁸⁸ i florina (fulūri), srebra, tkanine, čohe i svakojakog espapa, po došašću na skelu, uzeše od gazija jošte porez (resm) od 32.000 sužnjeva.⁸⁹

Ovaj akin veoma je slavan! O njemu u Rumeliji još se pjevaju pjesme!...«

Bojazni Alibegove od opasnosti, koja je mogla akindžijama zaprijetiti od Ugara na povratku, nisu se ispunile. Nitko im nije smetao natovariti i odnijeti nagrabbjeno bogatstvo i otjerati onoliko roblje. Na tom mučnom putu izginulo je mnogo sužnjeva od velike studeni. Povratak je svakako potrajao dulje od sedam dana, jer su konji bili umorni, a kola puna plijena, kretala su se sporo po zimskim snježnim putovima. Razumljivo je, da su akindžije, vrativši se doma bez ikakvih gubitaka, obogaćeni golemim dobitkom i tisućama sužnjeva, koje su predstavljale također veoma veliku vrijednost, slavili svuda svoga vođu i ovaj srećni akin, o kojemu se pronosio glas po svoj Rumeliji. Svaki asker, svaki akindžija ponosio se svojim glavarom i hvalio se svojim ličnim junaštvom i donesenim plijenom. Svuda po Balkanu proćuo se glas o nepobjedivom Alibegu, strahu i trepetu nevjernih kršćana. Poćeli su ga slaviti pjesmama još za njegova života, a nastavili su, kako vidimo iz privedenoga svjedoćanstva, i po njegovoj smrti.

Spomenut ćemo ovdje još rijeći Suzijine, koje je ovaj pjesnik također napisao poslije smrti Alibegove u prvoj polovini XVI st.:

»Po svijetu njegove (Alibegove) pobjede nad nevjernicima postaše priće!
Sav svijet imaše ga na ustima!«⁹⁰

Kara Halil je pred gracem Budun(?) na Savi pao na konak, Poslije toga stupio je na zemlju ugarsku.«

⁸⁸ »Mārdžali« bit će madžarlija, ugarski zlatni dukat, v. RJA VI 370.

⁸⁹ Spomenuti rkp. N. 98 f. 57b kaže: »Alibeg Mihaloglu kod prijelaza uzeo je pendžik (petinu, od pers. pendž = pet) od trideset i dvije tisuće roblja. Uzevši posla sultanu Muhammedu.«

⁹⁰ Tko je bio Đ. A.? 30—31. Suzi (umro 1524) pisao je svoj poem poslije smrti Alibega (isp. notu 1 ove rasprave), dakle između gg. 1507—1524. —

Mogli bismo očekivati, da će se uspomene o onakvim slavnim djelima jednog epohalnog junaka sačuvati na niz vjekova u pamenju zahvalnih potomaka. Ali kako smo konstatirali, sada nalazimo onakvu direktnu uspomenu o njemu samo u pjesmama kršćanskog ciklusa. Uzrok tome, da ne nalazimo u muslomanskim pjesmama direktne uspomene o Alibegu Mihalogliji, mislimo, leži u predašnjem fanatizmu i vjerskoj osamljenosti balkanskih muslomana. Muslomanske pjesme počele su se sabirati i zapisivati naširoko tek u sredini XIX vijeka, a zapis narodne tradicije na turskom jeziku uopće na Balkanu nije bio načinjen. Vrlo je vjerojatno, da pri detaljnom proučavanju različnih starih rukopisnih zbiraka, tako zvanih »medžmū'a« i »džonkova« bit će još interesantnih nalazaka na ovom području.

S ovim moramo zasad završiti svoj rad o istraživanju ličnosti epskog junaka Đerzelez Alije. Samo novi podaci o historijskom Gerz-Eljasu mogli bi da osvijetle konačno ovo zanimljivo pitanje. Gdje da se traže ti novi podaci? U tom pogledu nameću nam se dva pravca. Prvi: zbirka istočnih rukopisa i dokumenata, koju je L. F. Marsigli spasio i odnio iz Budima g. 1686 (sad se ta zbirka nalazi u institutu u Bolonji). Drugi: rukopisi i usmena građa po derviškim tekijama i zavijama u Arbaniji i južnoj Srbiji. Osobit interes predstavlja u tom pogledu Arbanija, u kojoj je sada sakupljeno sve, što je ostalo od moćnoga nekoć beктаšijskog reda.

*

Na kraju reći ćemo još nekoliko riječi o dvojici epskih pobratima Đerzelez Alije, Porči od Avale i o Torlak-Aliji iz Urumelije. Evlija Čelebija u istom šestom svesku Sijahet-name, u kojemu govori o Gerz-Eljasu, zabilježio je nekoliko narodnih priča i o Gazi Porči Avalskom.⁹¹ Tako on kaže, da je Gazi Porča bio jedan od serdara Mehmeda Fatiha i da je po njegovoj zapovijedi g. 846 = 1442 sa četrdeset vitezova uzeo gradac Havalu. Zatim je izvan Havale povukao prost jak zid i time načinio ovaj gradac strmim i jakim. Za Gazi Porče iz ovoga graca izašlo je na konju tisuću odabranih vitezova gazija, koji su nagnali neprijateljske vilajete i

Za Suziju potanje vidi naš članak, koji će izaći u najbližem broju Glasn. Skop. naučn. društva.

⁹¹ Karacson o. c. 157—8. Dajem nakratko sadržaj tradicija, koje je zabilježio Evlija Čelebija o Gazi Porči. Potanje vidi J. Радонић, Путовања Евлије Челебије по српским и хрватским земљама. Чупићева Годишњаца. XXIX 81—83.

Beograd da ištu milost. Oplijenivši obale dunavske vratiše se u svoju Havalu, koja je stajala kao orlovo gnijezdo. Na groblju u blizini Havale, među vinogradima za Evlijina vremena bio je grob Gazi

Sl. 5. — Torlak gata po crtama ruke. (Po bakrorezu XVI vijeka iz knjige: »Navigations et peregrinations de Nicolay Dauphinois«.)

Porčin bez kubeta i bez zgrade. Samo je raslo visoko drvo fistikovo (pistacija), koje je izazivalo divljenje svih, jer u Rumskom vilajetu

fistik-drvo ne raste. U hladu ovoga drveta odmarao se u miru Porča, koji je još za života odredio, ako postane šehit boreći se za vjeru, da mu na grobu posade kakvo rijetko drvo.⁹²

Svojim najezdama i operacijama protiv Beograda Gerz-Eljas nas živo opominje na Gazi Porču, s kojim je, može biti, doista preduzimaovakva bojna djela, ma da je teško vjerovati, da je Porča još bio živ za njegovo doba.

Što se tiče Torlaka, to jest skitnice derviša Alije, kojega spominje jedna pjesma u Hörmanna,⁹³ da bismo razumjeli ličnost ovog junaka, navest ćemo ovdje neka svjedočanstva o Torlacima, originalnoj, malo poznatoj asketskoj sekti derviša skitnica. Francuski putnik Nicolay, koji je u sredini XVI v. pohodio Tursku, nacrtao je jednoga torlaka i daje ovakav njegov opis (u izvatku):⁹⁴

»... Torlaci,⁹⁵ inače nazvani durmušlar,⁹⁶ mjesto odijelom pokrivaju se, kao derviši, ovčjom ili kozjom kožom. Povrh toga meću na se, poput plašta, čitavu veliku medvjedinu izvrnutu naopak, vežući sprijeda šape na sebe u uzao. Na glavi nose visoku pustenu kapu, pokrivenu gustim naborima. Svekoliko ostalo tijelo u njih je golo... Ne znaju i ne mare da znaju čitati ni pisati i ne bave se nikakvim javnim ili korisnim poslom. Živu bez brige od milostinje. Skiću se po gradovima i varošicama, od hamama do hamama, po krčmama i zborovima, da dobiju besplatno hranu. Kad na putu, idući u velikoj četi, na pustu mjestu susretnu koga dobro odjevena, oderu ga i natjeraju da ide go za njima. Vodeći takav prosjački život, varaju prostodušne ljude u gradovima i selima, da znaju gatati i proricati sudbinu po crtama ruke kao iskusni hiromanti. Proste žene osobito često dolaze k njima, da im gataju, i nose im mnogo jaja, kruha, sira i svakojakog mesa...

⁹² Poznat je običaj derviša, da oko turbeta, koja čuvaju, sade i gaje veliko i eksotično drveće, koje služi za ukras i privlači vjerne na zijaret. Na grobu Baba-Alijinu kod bektašijske tekije u Kroji ima golema selvija (čempres), koja je nikla, po derviškoj legendi, iz dasaka. Ippen, o. c. 79. Nad turbetom Šejh Smail-Babe (ili Ismail-Dede) kod Travrnika bila je velika lipa (Sarajevska »Nada« 1899, 232 i 237).

⁹³ Hörmann Nar. pjesme I br. IV i str. 583.

⁹⁴ Navigations et peregrinations orientales de Nicolay Dauphinois livre III p. 117—8. Lyon 1568. (O Nicolayu vidi Rad LXII 84—7.)

⁹⁵ Törlâq, turski adj., lijen, nemanan.

⁹⁶ Tüürmüş, misli se battâl tüürmüş (tur.), to jest koji je ostao bez zani-manja, posla.

Torlaci spavaju goli na zemlji i predaju se među sobom bez stida sodomskomu grijehu...«

Na početku XV vijeka (1415—18) u turskoj historiji poznat je neki torlak Kemal, podrijetlom Židov, koji je sa dva druga podigao derviški ustanak propovijedajući među pukom jednakost vjera, društvenih vrsta i diobu imutka među uboge. Taj je pokret zahvatio široke mase svih vjera i vlada je imala mnogo truda, dok je satrla ovu vjersko-socijalnu bunu. Ustanak prebacio se i na Balkan i jedan od vođa bio je razbijen od carske vojske u Maćedoniji.⁹⁷

---

⁹⁷ Bibl. Nat. Suppl. turc No. 153 f. 143ab; Кримський, Історія Туреччини 31—33. Izd. Ukrajinske akad. Kijev 1924; Zinkeisen, GOR I 481—2. Gotha 1840; Jorga, GOR 374—6. Gotha 1908.